

Tartalom

Ajánló

Tanulmányok

Miroslaw Szumiło A lengyel–ukrán szövetség 1920-ban	3
Bedők Péter Egyesülés helyett nyílt konfliktus: lengyel–litván kapcsolatok 1918 és 1921 között	11
Mitrovits Miklós Magyar–lengyel diplomácia a lengyel–bolsevik háború idején	22

Nézőpontok

Hetvenöt éve ért véget a második világháború: emlékezetpolitikai körkép Közép-Európából (Hatos Pál, Mitrovits Miklós, Bedők Péter, Baki Attila, Szeghy-Gayer Veronika, Zahorán Csaba, Lukács B. György, Balogh Róbert)	29
Volt egyszer egy Trianon-obeliszk: eltávolították a tíz éve emelt révkomáromi szlovák Trianon-emlékművet (Zahorán Csaba) ...	46
Negyven éve temették el Josip Broz Titót, a szocialista Jugoszlávia első számú vezetőjét (Lukács B. György)	51

Recenzió

Jozef Tiso és a szlovák holokauszt (Baki Attila)	53
--	----

Ajánló

Hetvenöt éve ért véget a második világháború. Európában legyőzték a náci Németországot, felszabadították a koncentrációs táborokat, és a győztesek egy új világrendet hoztak létre. Hetvenöt év telt el, de Kelet- és Közép-Európában még ma sem egyöntetű az események megítélése. A témát járják körbe a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közép-Európa Intézetének tudományos munkatársai.

100 éve zajlott le régióink egyik legjelentősebb konfliktusa, a lengyel-bolsevik háború. E számunkban három tanulmányban mutatjuk be, hogy József Pilsudski hogyan képzelte el a közép-európai összefogást, milyen szövetségkötési tervei voltak a bolsevik Oroszország feltartóztatására és mi valósul meg belőlük.

Szlovák nacionalisták pontosan 10 éve emeltek Révkomáromban egy Trianon emlékművet, amely most éppen olyan furcsán tűnt el, ahogy állították. 40 évvel ezelőtt pedig elhunyt Josip Broz Tito, akinek temetését idézzük fel egy rövid írásban.

Mirosław Szumiło

Nemzeti Emlékezet Intézete, Varsó

A lengyel–ukrán szövetség 1920-ban¹

1920. április 22-én, Varsóban került aláírásra a Lengyel Köztársaság és az Ukrán Népköztársaság között az az egyezmény, amely „Pilsudski–Petljura szövetség” néven vonult be a történelembe. Összekapcsolt két államot, amelyek a saját függetlenségük megtartásáért harcoltak a keletről jövő közös ellenség támadásával szemben. A szerződés közvetlen célja Józef Pilsudski nagyívű terveinek megvalósítása volt, de mindenekelőtt a közös harc a bolsevik Oroszország ellen, amely a forradalom európai exportjára törekedett.

A felosztások előtti határok?

Az első világháború éveiben a függetlenségükért harcoló lengyelek a felosztások előtti állam területéhez hasonlóan képzeltek el újjászülető országuk kiterjedését. (Az egykori lengyel–litván államot 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben a porosz, orosz és osztrák állam három lépésben felosztotta egymás között. Az 1772 előtti állam keleti határa a Szinyuha folyó vonalától a Cserkaszi kiszögellésnél a Dnyeperig húzódott, majd a Csernobil–Homel–Vicebszk vonalon haladt. Lényegében a mai Ukrajna nyugati részét, valamint a mai Belarusz és Litvánia majdnem teljes egészét magában foglalta. – a ford. megj.) A XIX. században ugyanakkor a litván, belarusz és ukrán területeken modern

¹ A cikk eredetileg a [Przystanek Historia](#) oldalon jelent meg. Fordította: Mitrovits Miklós.

nemzeti mozgalmak születtek, amelyek szintén saját államot képzeltek el maguknak. Józef Pilsudski tudatában volt ennek, és igyekezett e függetlenségi törekvéseket összehétközíteni az erős lengyel köztársaság újjáépítésének gondolatával, mégpedig saját föderációs koncepciója alapján. Pilsudski elképzelésével szemben a nemzeti demokrata Roman Dmowski nacionalista koncepciója állt, amely elutasította a többnemzetiségű államot és egy kisebb, etnikai Lengyelországot képzelt el a „Lengyelországot a lengyeleknek” jelszónak megfelelően.

1917 novemberében, a bolsevik fordulat után Kijevben (a város 1667-ben került Oroszországhoz – a ford. megj.) kikiáltották a független Ukrán Népköztársaságot (URL), amelyből 1918 februárjában német protektorátus lett. 1918 novemberétől az ukrán államnak három fronton kellett harcolnia: az újjászülető Lengyelországgal, a bolsevikokkal és a fehérekkel. Az állam vezetője, Szymon Petljura főatamán igyekezett megegyezni Lengyelországgal mint potenciális szövetségessel a bolsevikellenes háborúban. A helyzetet bonyolította az a tény, hogy 1918. november 1-jén Kelet-Galícia osztrák területén létrejött még egy ukrán állam, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság (ZURL), amely viszont élet-halál harcot vívott Lengyelország ellen.

Szymon Petljura és Marko Bezrucsko, a 6. szics lövészhadosztály parancsnoka.

(Forrás: wikipedia)

Józef Pilsudski föderációs tervei szerint a létrejövő lengyel köztársaság határainak ki kellett terjednie Litvániára és Belaruszra (vagyis az egykori Litván Nagyfejedelemség területére), Ukrajnát azonban Lengyelországgal szoros szövetségben álló független államként képzelte el. Az államfő arra törekedett, hogy Európa keleti felén úgy alakítsa át a viszonyokat, hogy létrejöjjön egy Oroszországgal szembeni ellensúly. Ez volt a föderációs terv alapvető célja. Andrzej Nowak krakkói történészprofesszor helyesen jegyezte meg:

„Ebben az akcióban természetesen kulcsszerepet szánt Ukrajnának, amelynek tartós önállósodása és Oroszországról való leválása lett volna a legfontosabb biztosíték, hogy Moszkva birodalmi törekvéseinek visszatérését megakadályozzák.”

A közös ellenség összeköt

Pilsudskit és Petljurát mindenekelőtt a közös ellenség kötötte össze. Oroszországot – mind a „vöröst”, mind a „fehéret” – mindketten a fő veszélynek tartották Lengyelország és Ukrajna függetlenségére nézve. Ugyanakkor az együttműködés csak azután vált lehetségessé, amikor 1919 júliusában befejeződött a Kelet-Galíciáért folyó lengyel–ukrán háború, valamint bekövetkezett a „fehér” Anton Gyenyikin veresége, aki az Orosz Birodalom helyreállításáért harcolt. 1920 elején a Vörös Hadsereg majdnem egész Ukrajnát elfoglalta. Egy kisebb hadsereg és az Ukrán Népköztársaság kormánya a Lengyelország fennhatósága alatti területre húzódott vissza. A telet mind Lengyelország, mind Oroszország arra használta fel, hogy felkészüljön a fegyveres konfliktus végső megoldására.

Pilsudski úgy döntött, hogy megelőző hadjáratot indít Ukrajnában, amit a következőképpen magyarázott: „...a bolsevikokat meg kell verni, mégpedig gyorsan, amíg erősebbé nem válnak. [...] Kijev, Ukrajna, ez az ő érzékeny pontjuk. Két okból. Először is Moszkvát Kijev nélkül éhség fenyegeti, másodszor pedig, ha egy független Ukrajna

megszervezésének fenyegetését lógatjuk fölējük, akkor ők nem fognak kockáztatni, és tárgyalásokra lesznek kényszerítve.”

A lengyel–ukrán titkos tárgyalások az 1920. április 21-ről 22-ére virradó éjjel zárultak le Varsóban a „Lengyelország és az Ukrán Népköztársaság közötti politikai szerződés” aláírásával. Lengyelország elismerte Ukrajna független állami léthez való jogát, nyugati határait pedig a Zbrucs folyó vonalán és tovább északra a Pripjatyig jelölték ki, egész Galíciát és Volhínia nagyobb részét lengyel oldalon hagyva. (Megjegyzendő, hogy ez a határ légvonalban kb. 330-430 km-re nyugatabbra húzódott, mint a lengyel állam 1772-es keleti határvonala. – a ford. megj.) Mindkét kormány kötelezte magát, hogy nem köt olyan nemzetközi szerződést, amely a másik ellen irányulna. Lengyelország ily módon értékes szövetségest szerzett a bolsevikokkal szemben, Ukrajna pedig megkapta az egyetlen esélyt a függetlenségéért folytatott harcának folytatásához.

Kijev bevétele és az idő előtti fordulat

A lengyel és az ukrán szövetséges hadseregek 1920. április 25-én megindított offenzívája nagyon sikeresnek tűnt. Az április 26-án bevett Zsitomirben Pilsudski felhívással fordult Ukrajna lakosaihoz. Másnap Berdicsivnél áttörték a bolsevik frontot, rengeteg hadifoglyot ejtettek és hadifelszerelést zsákmányoltak. E siker után a támadást tíz napra felfüggesztették, eközben az ellenség visszavonult a Dnyeper mögé. Május 7-én Rydz-Śmigły tábornok 3. hadseregének egységei elfoglalták a kiürített Kijevet.

A „kijevi hadjáratban” csupán két, hiányos létszámú ukrán hadosztály vett részt. Ugyanakkor az előrenyomuló lengyel hadsereg számára jelentős támogatást jelentett a „petljurista” partizánmozgalom. Ukrajna felszabadított területein, a Dnyepertől nyugatra, megkezdődött az Ukrán Népköztársaság állami struktúráinak megszervezése. Az új államnak esélye nyílt arra, hogy helyzetének stabilizálása és egy erős hadsereg létrehozása esetén Franciaország elismerje. Úgy becsülték, hogy minderre három hónap szükséges. Ez az idő azonban sajnos hiányzott.

A bolsevikok kicselezték a lengyeleket, és 1920. május 14-én Belaruszban támadásba lendültek. Az oda átdobott lengyel tartalékok ugyan feltartóztatták őket, de június 5-én Szemjon Bugyonnij 1. lovashadserege Kijevtől délre áttörte a frontvonalat, és a lengyel hadsereg hátába került. Ebben a helyzetben Rydz-Śmigły tábornok parancsot adott Kijev kiürítésére, és nyugat felé vonult vissza. Hadseregét ugyan megmentette, de nem hajtotta végre Pilsudski parancsát, aki megütközött volna Bugyonnij lovasaival. A „kijevi hadjárat” így vereséggel végződött.

Szimon Petljura és Józef Piłsudski 1920 áprilisában, Winnicában.
(Forrás: wikipedia)

A lakosság apátiája és a parancsokság hibái

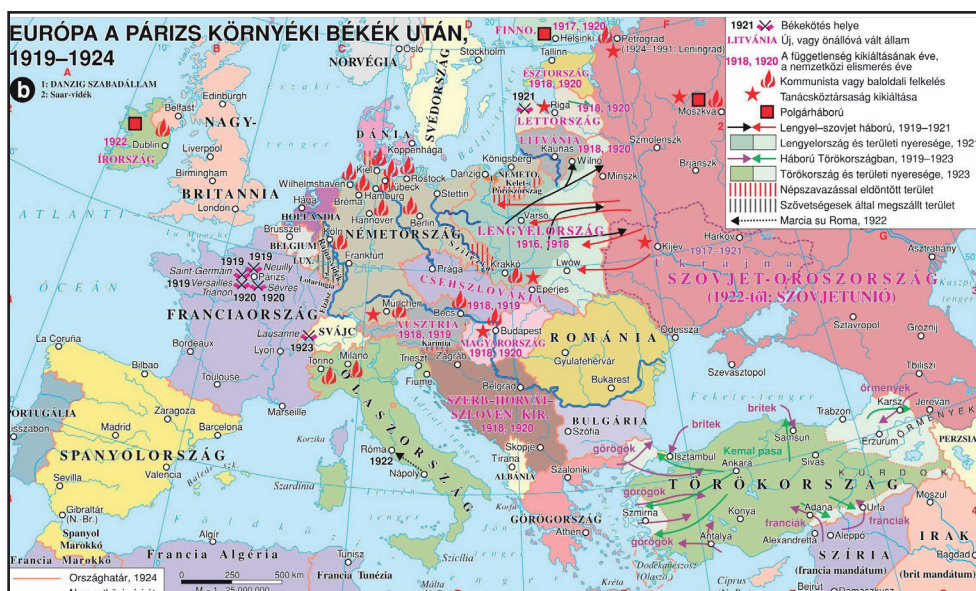
A lengyel szakirodalomban legtöbbször az ukrán felet hibáztatják a vereségért. Szimon Petljura felhívása, amely az ukrán seregbe való önkéntes belépésre buzdított, a társadalomban nagyon gyér visszhangot keltett. Az ukrán parasztok gyenge nemzettudattal

rendelkeztek, és a pusztító háborúba is belefáradtak. Egyfelől olyan hatalomra vágytak, amely békét és rendet teremt földjeiken, másfelől pedig jelentős részük elhitte a bolsevik propagandát, amely azzal riogatta őket, hogy visszatérnek a „lengyel pánok”, és elveszik a már felparcellázott földjeiket. A helyi atamánok parancsnoksága alatt álló felkelő egységek pedig nem nagyon akarták alárendelni magukat egy reguláris hadseregnek.

Ugyanakkor az ukrán lakosság magatartására nagy befolyással volt a lengyelek viselkedése is. A lengyel hadseregarancsnokok vonakodtak átadni a hatalmat az ukránoknak. A tisztek többsége emlékezett az ukránok ellen Galíciában vívott harcokra, továbbá a nemzeti demokraták nézeteinek hatása alatt nem értették a Petljurával kötött szövetség értelmét. Pilsudski így írt erről Leopold Skulski miniszterelnöknek: „A hadsereg egyre nagyobb teherre válik, irritálja a lakosságot és ellenséges érzéseket kelt.”

Az egész hadművelet sikertelenségének legfőbb okai ugyanakkor a lengyel parancsnokság által elkövetett hibák, valamint a túlságosan szabadon szervezett ukrán hadsereg voltak. 1920 júniusában az Ukrán Népköztársaság hadserege 21 ezer katonát és tisztet számlált. A lengyel és az ukrán közigazgatás lassúsága miatt a felszabadított területeken nem rendelték el az azonnali általános mozgósítást. Nem tették ezt meg Podólia határjárásában sem, amelyek 1920. április 25. előtt már lengyel kézen voltak. Ily módon nem használták ki az adódó lehetőséget, hogy nagyjából 20 ezer katonával megnöveljék az Ukrán Népköztársaság hadseregét, amely már júniusban bevethetővé vált volna fronton.

A Mihajlo Omeljanovics-Pavlenko tábornok parancsnoksága alatt álló ukrán hadsereg nyugatra való visszavonulása alatt a front déli szakaszát védte Kamenyec-Podolszkij környékén. Augusztusban azzal a paranccsal vonult vissza a Dnyeszter mögé, hogy a román határtól egészen Mikołajów körzetig (Lwówtól délre) mintegy 150 km hosszan védje a folyószakaszt. Ezalatt a Marko Bezrucsko ezredes vezette 6. szics lövészhadosztály a lengyel 3. hadsereg kötelékében visszavonult, előbb Volhíniába, majd Lublin környékére. 1920. augusztus végén Bezrucsko ezredes irányította Zamość hősieges védelmét Bugyonnij lovashadseregével szemben.

A Rigai békében rögzített lengyel-szovjet határok. Ukrajna jelentős része a Szovjetunióhoz került. (Forrás: [Történelmi atlasz középiskolásoknak](#))

A „rigai árulás”

1920 őszen, a győztes varsói csata, majd a bolsevikoknak a Nyeman menti csatában való szétverése után újra esély nyílt a föderációs koncepció megvalósítására. A Vörös Hadsereg rendezetlenül vonult vissza, az út kelet felé gyakorlatilag nyitva állt. Ugyanakkor a lengyel társadalomnak elege volt a háborúból, és az államfő nagyívű koncepcióját sem értette meg.

A lengyel–ukrán szövetség további sorsát a rigai lengyel–bolsevik béketárgyalásokon született döntések határozták meg. Már az első ülésen, 1920. szeptember 21-én a lengyel küldöttséget vezető Jan Dąbski elismerte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság képviselőjének felhatalmazását. Ez egyenlő volt az április 22-én megkötött lengyel–ukrán szövetség felmondásával. A hadműveletek október 18-án, az életbe lépett a fegy-

verszüneti megállapodással értek véget. Az ukrán hadsereg mintegy 40 ezer katonája magára hagyva egészen november 21-ig folytatta a harcot Podóliában, Akkor a bolsevikok nyomására a Zbrucs mögé vonultak vissza, és lengyel internálótáborba kerültek.

Az 1921. március 18-án Rigában aláírt lengyel–bolsevik békeszerződés de facto Pilsudski terveinek vereségét jelentette. A jelentős katonai győzelmeket politikailag nagymértékben aláásta az a tény, hogy nem jött létre az önálló ukrán állam. Pilsudski marsall tudta, hogy Lengyelország a háborút megnyerte, de a békét elveszítette, és elvesztette az ukrán ügyet is. Ebben a kontextusban kell értelmezni a lengyel internálótáborban lévő ukrán katonákhoz 1921. május 15-én intézett szavait:

„Bocsánat, uraim, nagyon sajnálom. Ennek nem így kellett volna történnie.”

A címlapképen Antoni Listowski tábornok (balról az első) és Szimon Petljura atamán (balról a második) beszélget 1920 áprilisában. (Forrás: NAC, Sygn. 1-H-391)

Bedők Péter

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Egyesülés helyett nyílt konfliktus

Lengyel–litván kapcsolatok 1918 és 1921 között

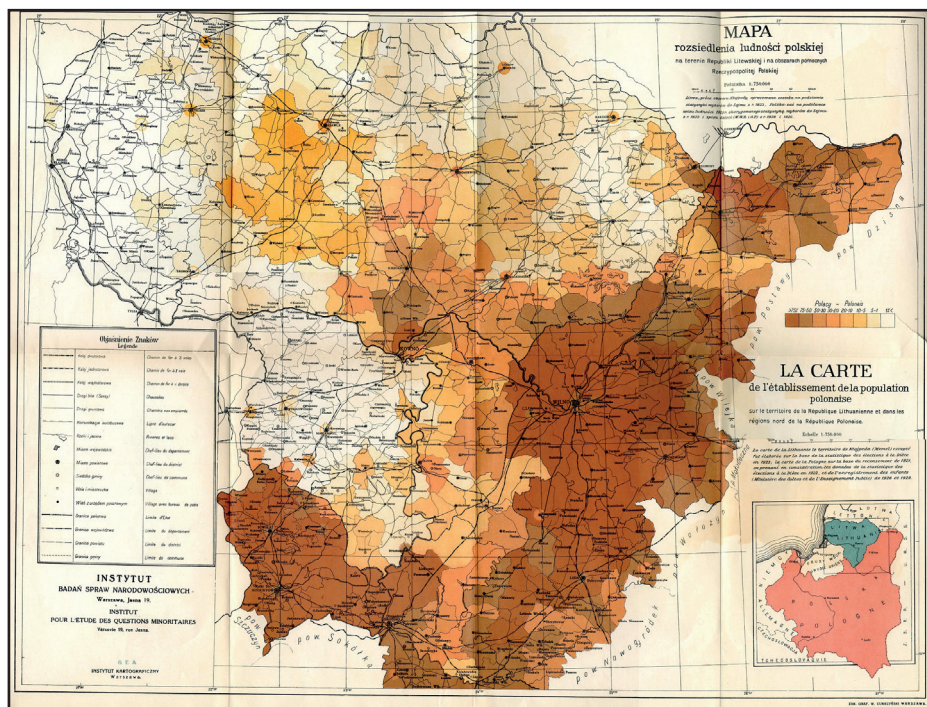
Litvániának a modern nemzetépítés folyamatában visszalépést jelentett volna a nehezen megszerzett függetlenség kikiáltása után föderációba lépnie a nála sokkal nagyobb erőt képviselő Lengyelországgal, nem beszélve arról, hogy a korábbiakban a litván nemzeti mozgalom jelentős részben épp a lengyelekkel szemben határozta meg önmagát. 1918 és 1921 között a Wilno/Vilnius megszerzéséért folytatott lengyel–litván konfliktusba a szovjet fél is többször bele próbált szólni, ekkor még sikertelenül.

Az első világháború okozta politikai változásokat a litván politikai vezetők megpróbálták kihasználni mind a Német, mind a cári Orosz Birodalmon belül, továbbá az Egyesült Államokban élő litván kivándorlók is aktivizálódtak. Míg a háború kezdeti szakaszában céljuk a litvánok lakta tartományokból egy autonóm terület kialakítása volt, addig az utolsó két évben az elsődleges feladat már a független Litvánia megvalósítása lett. Kedvezően hatott a litván függetlenedési folyamatra, hogy 1915-ben, a német előrenyomulásnak köszönhetően, a front nem vágta többé ketté a litván lakta területeket. A német igényeket kiszolgáló hadigazdaság ugyanakkor megnehezítette a lakosság mindennapjait, és háromszázezer litván menekült el Oroszország belső részeibe. Bár kezdetben Németország – céljainak megfelelően – tiltott mindenfajta litván szervezkedést, az oroszokkal Breszt-Litovszkban megkötendő békeszerződés és a lengyel törekvések ellensúlyozása miatt hajlandónak mutatkozott egy német alárendeltségű Litvánia elismerésére.

A litván politikai vezetők kihasználták a lehetőséget, és a lengyel többségű, jelentős

zsidó és orosz lakossággal is rendelkező, több mint 180 ezer fős Wilno/Vilniusban berendezkedve kezdték el a független Litvánia megszervezését.

A városban ekkor a litvánok aránya csak 2% körül mozgott, azonban itt jött létre a Litván Tanács (Taryba), amely a németek kapitulációját követően törvényhozó testületté vált, és a litván függetlenségi mozgalom vezetői Vilniust a megszülető Litván állam fővárosának tekintették.

A lengyel lakosság aránya Litvánia területén egy 1929-es nemzetiségi térképen.

(Forrás: Wikipédia)

A lengyel–litván államközösség felélesztésével kapcsolatban a litván vezetők azért mutatkoztak szkeptikusnak, mivel ebben az esetben a litván függetlenség (a Litván Függetlenségi Nyilatkozatot 1918. február 16-án adták ki) nem valósult volna meg, vagy pedig jelentős mértékben akadályoztatva lett volna. Eközben Lengyelországban Józef Pilsudski és támogatói – csatlakozva a „Jagelló gondolathoz” – az 1795-ben megszűnt lengyel–litván unió felélesztése céljával a Litvániával és Fehéroroszországgal való föderáció előkészítésén dolgoztak (Ukrajnát önálló államként kívánták elismerni).

EGYESÜLÉS HELYETT KONFLIKTUS...

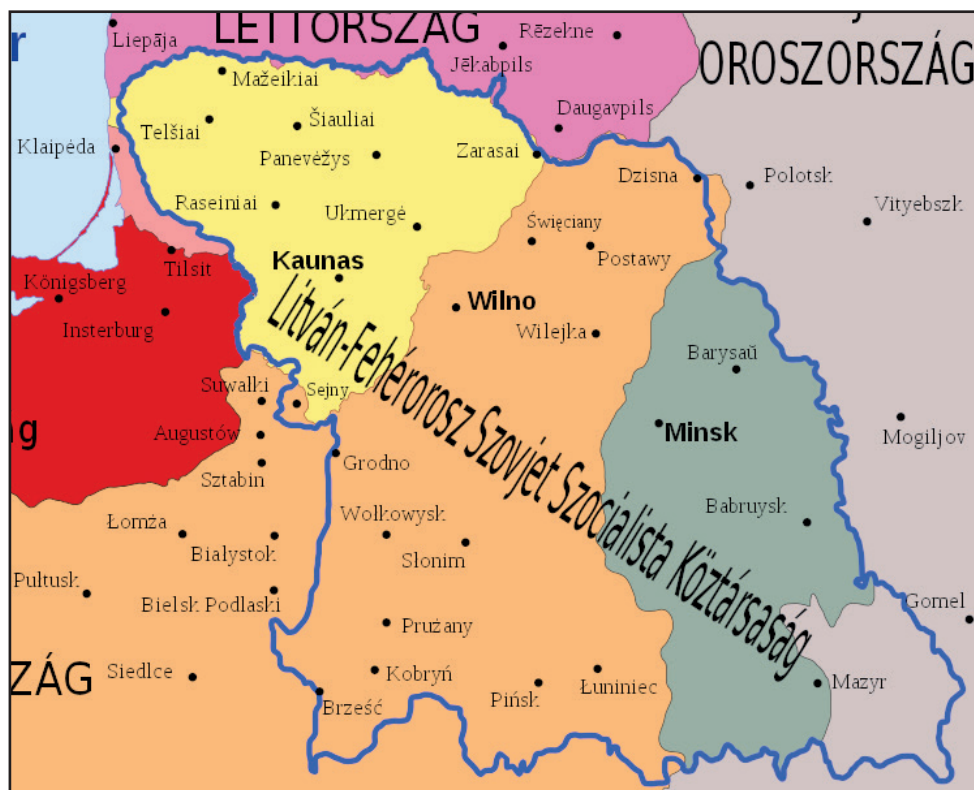
Ez azonban a homogén lengyel nemzetállamról való lemondással járt volna együtt, amelyet a Roman Dmowski vezette nemzeti demokraták elleneztek, bár Litvániát ők is Lengyelország integráns részének tekintették, és egy minimális kiterjedésű autonóm litván területet tartottak volna csak elfogadhatónak.

Mindenesetre mindkét politikai csoportosulás, akárcsak a litvániai lengyelek, elfogadhatatlannak tartották, hogy Litvánia Lengyelországtól függetlenül szülessen újjá. A kérdés számukra – akárcsak Pilsudski marsall számára, aki szintén a vilniusi régióból származott – csak az volt, hogy Litvánia milyen formában fog Lengyelországhoz csatlakozni. További kérdésként merült fel a belaruszok hovatartozása, és esetleges csatlakozásuk Lengyelországhoz vagy Litvániához. A vilniusi régió esetében az is nehézségként merült fel, hogy a helyi lakosság nemzeti önmeghatározásának szakasza még nem zárult le. A litván oldal a történeti jogra hivatkozott, miszerint a terület lakói elszlávosodott litvánok, míg a terület elsöprő többségét kitevő lengyel–belarusz lakosság közötti „átmenet” nemzetiségi szempontból ingadozott, köszönhetően a helyi katolikus egyház jelentős identitásformáló hatásának is.

1918 őszén a litván kormány nem rendelkezett sem állami adminisztrációval, sem rendőrséggel. Határai képlékenyek voltak, ráadásul minden oldalról fenyegették őket. Miután a litván kormány Kaunasba költözött, a lengyel önkéntesek (POW) csapatai 1918 decemberében elfoglalták Vilniust, azonban 1919. január 15-én a Vörös Hadsereg bevonult a városba. A térségben maradó német katonáknak és a szerveződő litván hadseregnek köszönhetően azonban mégis sikerült megfékezni a Vörös Hadsereg további előrenyomulását és az 1918. december 16-án kikiáltott Szovjet-Litvánia megerősödését. A szovjet hatalom megszilárdítása érdekében 1919 februárjában kiáltották ki a Litván-Belarusz Szovjet Szocialista Köztársaságot (Litbel), ám ezt az államalakulatot Pilsudski marsall csapatai megsemmisítették.

Lengyelország és Litvánia kapcsolatát tekintve, 1918 novemberétől Litvánia célja az volt, hogy Lengyelország ismerje el állami függetlenségét, míg a lengyelek a két ország közötti szoros kapcsolat kialakítására törekedtek. Ekkor kezdődött közöttük a nyílt konfliktus Wilno/Vilnius városának megszerzéséért. 1919 tavaszán a lengyel csapatok bevették Wilnót, azonban ez a lengyel–litván kapcsolatok megromlásával járt együtt. Pilsudski lengyel és litván nyelven az együttműködés érdekében felhívást intézett a

vilniusi régióban lakókhöz, azonban nem jutott elegendő idő a terület lengyel konszolidálására a szovjetek újbóli előretörése miatt. További problémát okozott a litván kormánynak, hogy a Párizs környéki béketárgyalásokon a nyugati nagyhatalmak nem ismerték el Litvánia függetlenségét. Azonban a lengyelek – mint a békekonferencia hivatalos résztvevői – követelték Litvánia Lengyelországhoz csatolását.

Litván-Belarusz Szovjet Szocialista Köztársaság 1919-ben. (Forrás: Wikipédia)

Pilsudski terve egy lengyel orientációjú litván kormány hatalomra juttatására 1919 augusztusában megbukott, a litván hatóságok pedig letartóztatták az összeesküvés szervezőit.

Miután a lengyel politikai vezetőség számára egyértelművé vált, hogy a lengyel–litván unió visszaállítása jelentős nehézségekbe ütközik a litvánok részéről, a lengyelek elsődleges célja – Wilno/Vilnius megszerzése mellett – Lengyelország területének kiterjesztése lett Litvánia rovására. Amellett, hogy a litvánok – eltekintve a vilniusi régiótól

EGYESÜLÉS HELYETT KONFLIKTUS...

– sikeresen álltak ellen a lengyel hódításoknak, egyre inkább beszűkült a lengyel–litván konszenzus lehetősége. A két ország közötti nyílt konfliktus a nyugati hatalmakat is megdöbbenettette, és próbálkozások történtek Lengyelország és Litvánia kibékítésére, továbbá a közöttük létrejövő demarkációs vonalak meghúzására (Foch tábornok vonala), amely a nyugati hatalmak részéről de facto Litvánia elismerését is jelentette.

Miután Pilsudski számára egyértelmű vált, hogy a szovjetekkel való háború alatt nem tudja integrálni Litvániát a lengyel államba, megpróbálta politikailag elszigetelni a litvánokat.

Céljai elérésében a lengyel vezetés támaszkodhatott Franciaországra, ám Nagy-Britannia inkább a litvánokat támogatta. A szovjetek újabb közbelépése azonban megváltoztatta az erőviszonyokat. A litván–szovjet tárgyalások megindulásával (ami nem kis felháborodást keltett a lengyelek között) a szovjetek igyekeztek felhasználni a litvánok lengyelekkel szembeni ellenérzéseit is, azt azonban nem sikerült elérniük, hogy a litvánok csatlakozzanak hozzájuk a lengyelek elleni háborúban.

Az 1920. július 12-i szovjet–litván békeszerződés alapján a szovjetek Litvánia részeként ismerték el Vilniuson kívül Suwalki, Augustów, Grodno és Lida városait, valamint a lengyel–szovjet háborút érintő hadmozdulatok kapcsán a szovjet katonák beléphettek Litvánia területére, anélkül, hogy ezzel megsértenék Litvánia területi integritását.

A litván–szovjet megállapodás azért jelentett új helyzetet, mert a lengyel kormány – időközben elfogadva Lloyd George ajánlatát, miszerint a vilniusi kérdést illetően végső döntést a szövetségesek legfelső tanácsa fogja meghozni – 1920. július 13-ára tűzte ki a város litván csapatoknak való átadását. Azonban már másnap, még a litván csapatok városba érkezése előtt, a szovjetek bevonultak Vilniusba, és a Vörös Hadsereg egységeit a városon keresztül szállították a lengyel frontra.

A szovjetekkel kötött szerződésnek köszönhetően Litvánia nem maradt semleges a lengyel–bolsevik háborúban, továbbá egy esetleges lengyel vereség Litvánia szovjetizálásával járt volna. A szovjetek Vilniust 1920. augusztus 6-án adták át a litván hatóságoknak, azonban csak augusztus 27-én vonultak ki a városból.

A Vörös Hadsereg Vilniusból való kivonulásának oka nem a szovjet–litván békeszer-

zódás, hanem a varsói lengyel győzelmet követő lengyel ellentámadás volt, amelynek következtében ekkor a lengyel csapatok már közeledtek a lengyel–litván határ felé.

Az előrenyomuló lengyel egységek a litván kormányt a szovjet csapatok átengedésével és egy állítólagosan megkötött titkos orosz–litván katonai egyezménnyel vádolták, amely vádat Nagy-Britannia és Franciaország nem ismert el. A megváltozott helyzetben Litvánia megpróbált szigorú semlegességet tanúsítani a lengyel–szovjet háborúban, ám a litván területeken visszavonuló Vörös Hadsereg csapatai jelentősen rombolták Litvánia nemzetközi helyzetét, nem beszélve a helyi lakosságot szovjet részről ért zaklatásokról.

A szovjet csapatok Litvánián keresztüli menekülését a litvánok sem tudták tagadni, ami elég indokot jelentett Lengyelországnak a Litvániába való betörésére.

A suwałki egyezmény aláírása. Baloldalon a lengyel, jobboldalon a litván delegáció.

(Forrás: Wikipédia)

1920 augusztusában lengyel és litván katonai küldöttség tárgyalt Kaunasban. Közben folytak a tárgyalások, a lengyel csapatok a litván egységekkel való összecsapásaik folyamán elfoglalták Augustów, Seiny és Suwalki településeket. Lengyelország ezeknek

EGYESÜLÉS HELYETT KONFLIKTUS...

a vegyes lakosságú, de lengyel többségű területeknek a litván védelmét a szovjetekkel való kollaborációnak tekintették, és erre hivatkozva 1920. szeptember 22-én a teljes litván fronton támadásba lendültek.

Mindkét fél kereste a megoldást, Varsó a Népszövetségtől, Litvánia Nagy-Britanniától várt segítséget. Hamar egyértelművé vált, hogy a Népszövetség célja csak az, hogy elkerüljék a lengyel–litván fegyveres konfliktust, azonban a területi vita megoldására nem tudtak megoldást. Kétoldalú tárgyalások is kezdődtek Suwalkiban, de a felek a demarkációs vonalat illetően csak nehezen jutottak megegyezésre.

1920. október 7-én írták alá a suwalki szerződést, amely mindkét oldalon megszüntette a fegyveres harcot, Vilniust pedig a demarkációs vonal litván oldalán hagyta.

Két nappal korábban azonban Lengyelország és Szovjet-Oroszország között megszületett a fegyverszünetről és a béke előkészítéséről szóló ideiglenes megállapodás, amely szabad kezet adott Lengyelországnak a wilnai kérdés rendezésére. Dmowski és a nemzeti demokraták Litvánia megtámadását és Wilno elfoglalását szorgalmazták. Pilsudski azonban nem támogatta a litvánokkal szembeni nyílt konfliktust (amelyet a nyugati szövetségesek se néztek volna jó szemmel), ezért magához hívatta Lucjan Żeligowski tábornokot, és arra kérte, hogy „lázadást” színlelve vonuljon be a wilnai régióból származó katonáival Wilnába, a nemzeti önrendelkezésre és az akció lokális kezdeményezésű jellegére helyezve a hangsúlyt.

Október 9-én Lucjan Żeligowski tábornok csapataival elfoglalta Wilnót, és kikiáltotta Közép-Litvánia (Litwa Środkowa) államot, magát pedig államfővé nevezte ki. Míg a helyi lengyelek örültek Żeligowski bevonulásának, a helyi zsidó lakosság a lengyel katonák 1919-es atrocitásai miatt is inkább a litván fennhatóságot pártolta, és a litvánok mellett a későbbiekben is kifejezték nemtetszésüket azért, hogy bojkottálták az 1922-es közép-litvániai szavazást. A litván kormány számára nem volt egyértelmű, hogy Żeligowski vajon megáll-e a korábbi lengyel–litván demarkációs vonalon (Foch-vonal), vagy pedig tovább nyomul Litvániában Kaunas irányába. Ez a helyzet a litván kormányt Żeligowski követeléseinek elfogadására készítette. Ekkor a litván erők az ország délnyugati részén csoportosultak, Żeligowski bevonulása pedig káoszt okozott Litvániában – az alkotmányozó nemzetgyűlés felfüggesztette a működését, miközben

a litván kormány felkészült a Kaunasból való evakuációra is. A nyugati nagyhatalmak nem mutatták ki akaratukat a helyzet megváltoztatására, és az ügyet a Népszövetségre bízta. A lengyel népszövetségi képviselők elutasították azt a vádat, hogy Żeligowski cselekedetért a lengyel kormány lenne felelős. Lengyelország a nemzetközi vádak azzal próbálta enyhíteni, hogy megoldásként javaslatot tett a lengyel–litván föderációra (különösen Pilsudski és Sapieha lengyel külügyminiszter), ami enyhítette a szövetségesek Lengyelországra kifejtett nyomását is, azonban ez ellen Litvánia tiltakozott. Kezdetben a Nemzetek Szövetségének Tanácsa nem fogadta el Żeligowski akcióját.

Lucjan Żeligowski tábornok és Stanisław Bobiatyński városparancsnok Wilnában a bevonulás után. (Forrás: NAC 1-H-402a-1)

A Népszövetség a területi vitát népszavazással tartotta megoldhatónak, amelyet azonban a litván fél még szóba sem hozott, hiszen az itteni litván lakosság kisebbségben volt.

Litvánia mindent vagy semmit alapon a moszkvai szerződés megkötésének betartásában bízva abban reménykedett, hogy szovjet segítséggel meg tudja szerezni a vilniusi

EGYESÜLÉS HELYETT KONFLIKTUS...

régiót. 1920 novemberében a demarkációs vonalon folyó harcokban a litvánok megtudták állítani Żeligowski csapatait, november 29-én pedig megkötötték az egyezményt a semleges zónáról, amely felülírta a korábbi, október 7-i suwalki egyezményt.

A varsói kormány az akciót követő években megpróbálta tagadni azt a vádat, hogy tudtak volna Żeligowski akciójáról. Mivel azonban a litván kormány nem ismerte el Żeligowskit tárgyalópartnerként, a varsói kormány megpróbált közvetíteni Kaunas és Żeligowski között, ugyanakkor elutasította a moszkvai békeszerződésben meghatározott litván területek elismerését, és hogy kivonja Żeligowski csapatait Vilniusból.

Végül a nyugati nagyhatalmak 1921. március 23-án – részben a felek érdektelensége miatt is – lemondtak a népszavazás megszervezéséről, és a kérdést lengyel–litván kétoldalú megegyezésre bízták. Ám sem a Paul Hymans volt belga külügyminiszter által készített tervezetek (Litvánia kantonizálása, lengyel–litván föderáció, autonóm vilniusi régió), sem a Népszövetség közbenjárása, sem pedig a lengyelek és litvánok közötti brüsszeli (1921. májusi) és genfi (1921. szeptemberi) tárgyalások nem vezettek sikerre. Mi több, az 1922-es közép-litvániai szavazás és a szakadárállam betagozódása Lengyelországba tovább növelte a két ország közötti feszültségeket, ami a demarkációs vonal mentén a határ, a posta, és a telekommunikációs csatornák lezárását, továbbá a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok megszűnését eredményezte.

1923. március 15-én a Nagykövetek Tanácsa elismerte a lengyel–litván határt, befejezettek tekintve a lengyel–litván területi vitát, azonban ezt Litvánia nem ismerte el.

Ez a nemzetközi döntés feszültséget okozott a rigai béke és a korábbi moszkvai szovjet–litván megegyezés között is. Csicserin szovjet külügyi népbiztos kijelentette, hogy a rigai béke ellenére a szovjet–litván megegyezés életben marad. Habár a két világháború között a Szovjetunió nem volt határos Litvániával, a két ország közé beékelődött lengyel fennhatóságú vilniusi vajdaság mind védhetősége szempontjából, mind a térségben fennmaradó lengyel–litván feszültségekből fakadóan is súlyos biztonságpolitikai veszélyeket rejtett magában, nem beszélve az itt élő jelentős belarusz kisebbségről.

A "Fekete emlékmű" Kovnóban – A litvánok 1930-ban állították a suwałki egyezmény aláírásának 10. évfordulóján, emlékeztetve a lengyelek szőszegésére és Żeligowski "felkelésére". (Forrás: NAC 1-E-9562)

Felhasznált szakirodalom

Alfonsas Eidintas, Vytautas Žalys, Alfred Erich Senn: Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940. St. Martin's Press, New York, 1999

Lagzi Gábor: Városok a határon. Wrocław, L'viv és Vilnius multikulturalizmusa a múltban és a jelenben. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016

Lietuvos ir Lenkijos santykiai: Nuo pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo. 1918. m. lapkritis–1920. m. spalio (Lengyel–litván kapcsolatok: Az első világháború befejezésétől Żeligowski vilniusi bevonulásáig. 1918 november–1920 október). Szerk. Edmundas Gimžaukas. Vilnius, 2012

Piotr Lossowski: Konflikt polsko-litewski 1918-1920. Książka i Wiedza, Warszawa, 1996

Mitrovits Miklós**NKE Közép-Európa Kutatóintézet**

Magyar–lengyel diplomácia a lengyel–bolsevik háború idején

Az első világháború végén összeomlott az addigi közép-európai status quo, a felbomló birodalmak helyén új, független államok jöttek létre. Ezzel egyidőben keletről új veszély jelentkezett a bolsevik rendszer képében. Az 1919-ben kirobbant lengyel–bolsevik háború Lengyelország létét fenyegette. Jelen írás a háború utáni magyar–lengyel kapcsolatokat mutatja be a diplomáciai kapcsolat-felvételtől a háborúban nyújtott magyar segítségen át a rigai béke megkötéséig. Az 1919–1920-as évek eseményeinek végkifejlete egy bő évtizedre meghatározta a két állam viszonyát.

Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke értelmében a már bolsevikok uralma alatt álló Oroszország jelentős területi veszteségeket szenvedett el. Moszkva kénytelen volt elismerni Lengyelország, Ukrajna és Finnország függetlenségét, valamint a belarusz és balti területekről is le kellett mondania. Ugyanakkor, alig nyolc hónap múlva, a compiégne-i erdőben november 11-én aláírt fegyverszüneti megállapodás után a német csapatok kivonultak a térségből. Lengyelország ugyanezen a napon kiáltotta ki függetlenségét, majd nem sokkal később a baloldali erők létrehozták a Lengyel Kommunista és Munkáspártot, amely – az oroszországi bolsevikok támogatásával – a hatalom megragadására és tanácsállamok létrehozására törekedett a felszabadult területeken. Leninék távolabbi célja pedig a forrongó Németországgal való közvetlen

határkapcsolat kialakítása volt. Mindezzel szemben állt a lengyel államalapító, Józef Piłsudski marsall elképzelése, aki Moszkvától független államok föderációjának létrehozását képzelte el az egykori Jagelló-birodalom területén. A térség jövőjét érintő két elképzelés ütközése háborús konfliktusba torkollott. A lengyel–bolsevik háború 1919. február 14-én robbant ki.²

Nem sokkal később, március 21-én, Magyarországon is bolsevik hatalomátvételre került sor, ami komoly aggodalommal töltötte el a lengyel politikai vezetést. Ennek első bizonyága az a március 29-én keltezett memorandum, amelyben Varsó a saját érdekeire nézve veszélyesnek ítélte meg a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttét, ugyanis az egy bolsevik rendszer volt. A lengyelek ezért kezdettől fogva törekedtek a magyar ellenforradalmi erőkkel való kapcsolatfelvételre. Úgy ítélték meg, hogy Lengyelországnak erős pozíciója van Magyarországon, és ezt kihasználva közvetíteni tudnának a magyar–román kapcsolatok javításában, ami szintén lengyel érdek volt a bolsevikok ellenében éppen kirobbant háború idején. Varsóban azt feltételezték, hogy a Tanácsköztársaság miatti szorult helyzetükben a magyar ellenforradalmi erők hajlandók lesznek engedményekre Romániával szemben, és a két ország vagy etnikai elvek alapján, vagy közös dinasztikus úton ki tud egyezni egymással. Ebben Lengyelország vállalta volna a közvetítést. Fontos volt számára a magyar–lengyel közös határ megtartása is, hogy ellensúlyozni tudja a csehszlovák politikai, katonai és gazdasági expanziót. A lengyel–csehszlovák–magyar határok megállapításánál a népszavazások mellett tette le a voksát, különösen Szlovákia (Słowaczyna) – a Szepesség és Árva – kérdésében. Támogatták volna a szlovák–magyar föderációt is, Magyarországgal pedig kereskedelmi és vámtarifa egyezmény kötését javasolta a memorandum.³

A terv végrehajtása érdekében a lengyel kormány 1919. május 7-én Jan Szembek gróftot Magyarországra delegálta mint a „lengyel érdekek képviselőjét”.⁴ Szembek azonban a

² Piłsudski elképzeléseiről lásd: Ring Éva: Józef Piłsudski, aki visszahelyezte Lengyelországot Európa térképére. In: Az Eiffel torony árnyékában. Majoros István 70 éves. Főszerk.: Búr Gábor. Budapest ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2019. 556–577.

³ Stosunki polsko-węgierskie w 1919 r. Materiały archiwalne. Opr.: Dr. Jarosław Jurkiewicz. Warszawa, PISM, 1957. 20–21. (Kézirat. Az 1957-ben összeállított dokumentumgyűjteményt végül nem publikálták.) Archiwum Akt Nowych (a továbbiakban: AAN) 12. Zbiór Stanisława Andrzeja Sochackiego

⁴ Uo. 7–8. 46, 49.

„vörös” Budapest helyett Bécsbe utazott, ahol kapcsolatba lépett a Bethlen István vezette Antibolsevista Comitével, s csupán a román hadsereg intervenciója után érkezett meg a magyar fővárosba. Hivatalosan csak október 19-én foglalta el állomáshelyét.⁵ Ezzel egyidőben Bethlen ellenkormányja is kijelölte Csekonics Iván személyében a varsói misszió vezetőjét,⁶ aki eredetileg az Osztrák–Magyar Monarchia volt diplomáciai képviselőjének felszámolóbiztosaként érkezett Varsóba, s viszonylag otthonosan mozgott a lengyel politikai és diplomáciai körökben. A lengyel fél 1919. november 19-én ismerte el a magyar diplomáciai kirendeltséget.

Ezt megelőzően, május 28-án, még a Bécsben tartózkodó Bethlen István megbeszélésre hívta Szembek grófot. Felvetette előtte, hogy Magyarország igényt tartana a főképpen ruszinok lakta Ung, Bereg és Máramaros vármegyére. Arról érdeklődött a lengyel diplomatánál, hogy számíthat-e Varsó támogatására. Szembek álláspontja a következő volt: „A három említett vármegye Magyarországnál tartása fenntartás nélkül lengyel érdek.” Ezt nem valami szentimentális indoklással, hanem tisztán gazdasági érvekkel támasztotta alá: amennyiben Csehországhoz kerülnének e megyék, úgy Lengyelország áruszállítási útvonala el lenne vágva déli irányban, és a cseh kormány jóindulatától függene, Romániához pedig azért nem lenne jó csatolni e megyéket, mert így nehezebb lenne megtartani a lengyel olajexport számára a magyar piacot, hiszen a románokkal itt előnytelen konkurenciaharcot kellene vívni. Tehát a Ławoczne–Budapest vasútvonal magyar kézen hagyása a legjobb megoldás lengyel szempontból. A lengyel külügy elfogadta Szembek érvelését, amiről június 12-én a párizsi lengyel tárgyalódelegációt is tájékoztatta, de a Bethlennek adott választ nem fogalmazták meg ilyen egyértelműen: „az ügy érdekel bennünket, de jelenleg nem aktuális” – válaszolták a magyaroknak.⁷

A lengyel–bolsevik háború és az ezzel párhuzamosan zajló párizsi béketárgyalások ma-

⁵ Ugyanakkor Tadeusz Stamirowski személyében a Tanácsköztársaság alatt is volt a lengyel kormánynak „képviselője” Magyarországon, akit a kommün is elismert. Érdekesség, hogy a magyarországi lengyelbarát körök inkább őt és nem Szembeket látták volna szívesen követi pozícióban, ám Stamirowski csak az 1920-ban létrehozott, rövid ideig működő miskolci lengyel konzuli posztot kaphatta meg. A diplomáciai kapcsolatfelvétéről lásd még Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 132, valamint Gerencsér Tibor: *Ellentétek vonzásában. Lengyel–magyar diplomáciai kapcsolatok a XX. század első felében*. Budapest, Napkút Kiadó, 2020. 9–10.

⁶ Romsics Ignác: *Bethlen...* i. m. 131.

⁷ Stosunki polsko-węgierskie w 1919 r... i. m. 53–54. 61.

gyar–lengyel viszonylatban összekapcsolódtak, és konkrét együttműködés formájában is megnyilvánultak. A magyar–lengyel együttműködés azonban nem volt problémamentes. Párizsban az volt a lengyelek érdeke, hogy a régi európai rendet szétzúzzák, ugyanakkor a bolsevikok elleni küzdelemben szükségük volt a magyarok által felajánlott segítségre. A magyar fél pedig nem önzetlenül igyekezett segíteni a lengyeleken, hanem cserébe azt várta, hogy Párizsban a magyar érdekeket képviseljék, ami viszont a régi rend valamilyen módon való fenntartását jelentette volna. Az egyetlen közös pont talán a közös magyar–lengyel határ megtartásának érdeke volt.

A lengyeleknek nyújtott magyar segítség elsősorban a fegyverek és lőszer szállításban mutatkozott meg. Ennek nagy jelentősége volt abban az időszakban, amikor Európában a baloldali forradalmi hullám miatt a szociáldemokrata és kommunista befolyás alatt álló szakszervezetek (vasutasok, dokkmunkások) megtagadták a lengyel hadsereg számára küldendő fegyverszállítmányok továbbítását. Ugyanakkor már korábban is történtek magyar lőszer és fegyverfelajánlások. Nyáry Albert és Miklósi Leó Ferdinánd, a Magyar–Lengyel Egyesület elnöke és titkára már 1918 őszén Károlyi Mihály miniszterelnökhöz fordult azzal az ötlettel, hogy Magyarország nyújtson segítséget a határai kialakításáért harcoló Lengyelországnak. Ennek következtében már ez év novemberében, majd a következő év januárjában is szállítottak fegyvert és lőszert az akkor éppen Galíciában, az ukránok ellen harcoló lengyel egységek számára. A szállítmányok többnyire az 1918 őszén lefegyverzett, August von Mackensen parancsnoksága alatt álló, Romániából hazafelé tartó német egységektől hátramaradt fegyverzetből származtak. A fegyverszállításról szóló konkrét államközi egyezmény aláírására azonban csak 1919. március 4-én került sor. A dokumentum értelmében, két nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt, Magyarország 20 millió darab Mannlicher gyalogsági lőszert, 20 ezer tűzérségi lövedéket, valamint egyéb tábori felszereléseket szállított Lengyelországba.⁸ Éppen akkor, amikor a Károlyi-kormány sikertelenül próbálta ujjaszervezni a magyar haderőt, és egyszerre több irányból is idegen csapatok nyomultak be az ország területére. Bár a budapesti vezetés sokáig kitartott a pacifizmus elve mellett, 1919 elején már hajlott a fegyveres védekezésre.

A bolsevikok elleni háború egészen 1920 végéig elhúzódott, így még a Tanácsköz-

⁸ Endre László Varga: *Dwa bratanki. Dokumenty i materiały do stosunków polsko-węgierskich 1918–1920*. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2016.

tarsaság bukása után is adódott lehetőség a magyar kormány számára, hogy folytassa a lengyelekkel megkezdett együttműködést. Horthy Miklós államfővé választása után mind a Huszár-, mind a Simonyi-Semadam-kormány, mind pedig az 1919 áprilisától külügyminiszter, majd júliusától miniszterelnök Teleki Pál támogatta a lengyelorientációjú külpolitikát. Ahogy közeledett a béketárgyalások vége, egyre fontosabbá vált, hogy a régióban legyen Budapestnek egy erős szövetségese. Lengyelország ráadásul Franciaország számára is fontos, ha nem a legfontosabb közép-európai állam volt, így arra is lehetett számítani, hogy a lengyelek segítségével Párizsra is lehet bizonyos befolyást gyakorolni. Ennek érdekében Csekonics már 1920 januárjában tapogatózó megbeszéléseket folytatott a lengyel vezérkari főnökkel és a külügyminiszterrel a korábbi fegyverszállítmányok felújításáról. A trianoni békeszerződés határozatait azonban már így módon sem tudták befolyásolni.

Csak 1920. június 1-jén ült össze Horthynál az a rendkívüli tanácsülés, amely kiemelten foglalkozott a lengyel–magyar kapcsolatokkal. A jelen lévő Csekonics elmondta, hogy a lengyel politikai életben a nemzeti demokraták számítanak a magyarok ellenségének, s bár ők dominálnak a béketárgyalásokon, belpolitikai súlyuk csökken. Velük szemben Józef Pilsudski és a kormány nyitottabb a magyarokkal való összefogásra. A megbeszélésen részt vevők nyilvánvalóan már nem a három nappal később aláírt trianoni békeszerződés tartalmának befolyásolását, hanem az azt követő időszak nemzetközi lehetőségeit mérlegelték, és egy lengyel–magyar szövetség létrehozásának esélyeit latolgatták. A lengyelektől azt várták volna, hogy segítsék elő a magyar hadsereg felfegyverzését, valamint biztosítsák Románia semlegességét egy esetleges Csehszlovákia elleni hadjárat során.

Ekkor döntöttek arról, hogy Horthy Miklós levelet küld Józef Pilsudskinak, amelyben a magyar–lengyel történelmi kapcsolatokra hivatkozva felajánlotta Magyarország katonai segítségét a bolsevikok elleni háborúban, cserébe pedig a lengyel államfő közvetítését kérte a magyar–román viszony rendezésében. Teleki Pál külügyminiszter pedig utasította Csekonicsot, hogy a levél kézbesítésével egyidejűleg pontokba szedve adja elő Varsóban a magyar–román viszony javításáért a román féltől elvárt magyar feltételeket (pl. a határmenti, magyarok és svábok lakta területek visszaadása, a székelek és szászok lakta területek széles körű autonómiája, széles körű kisebbségi jogok

biztosítása az autonómián kívül eső székelyeknek és szászoknak stb.). Pilsudski, bár szimpatizált a magyarokkal, a lengyel–román szövetséget mindennél fontosabbnak tartotta a bolsevikokkal szembeni önvédelmi zóna kialakításában, tartózkodó álláspontot képviselt a július 10-én megküldött válaszlevelében.⁹ Mégpedig azért, mert Románia is konfliktusba került Moszkvával az 1918 elején Romániához csatolt Besszarábia kérdése miatt – amit a szovjetek sohasem voltak hajlandóak elismerni. Így Lengyel Hadsereg támadásának déli szárnya alapvetően Romániára támaszkodott. Ezért Pilsudski nem vállalhatta fel nyíltan a magyarok Romániával szemben támasztott követeléseit.

Ugyanakkor a Vörös Hadsereg ellentámadása miatt a varsói kormánynak hirtelen fontossá vált a magyar segítség. Kazimierz Sosnkowski hadügyminiszter-helyettes július 3-án közölte Csekoniccsal, hogy a magyar fél szállítsa le a korábban megrendelt fegyverszállítmányt, mégpedig amilyen gyorsan csak lehetséges. Budapest nem is késlekedett, és 1920. július közepén el is indult Csepelről Lengyelország irányába a szállítmány.¹⁰ Mivel Csehszlovákia megtiltotta, hogy a szerelvény áthaladjon a területén, csak Románián keresztül, hosszú kerülővel, Lwówot és Krakkót is érintve jutott el a kért muníció augusztus 12-ére Skierniewicébe. Egy magyar összesítés szerint 35 millió Mauser gyalogsági lőszert, 10 millió Mannlicher lövedéket, 13 millió Mauser lövedéket, 600 ezer Manlicher tölténytárat, 240 főzőkonyhát, 200 főzőládát, 80 sütőkemencét és 40 millió Mauserhez való csappantyút küldött a magyar fél.¹¹ A szállítmányt gyorsan szétesztették a Varsóban állomásozó katonai egységeknél, és az augusztus 15-i „visztulai csatában” a lengyelek győzelmet arattak a bolsevik hadak felett.¹²

A lengyel–magyar katonai együttműködés ellenére a Párizsban jelen lévő két lengyel küldött (Eustachy Sapieha és Erazm Piltz) aláírta a trianoni békeszerződést. Ezt köve-

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) K 64 1. cs. 1920. 17. t. Józef Pilsudski levele Horthy Miklós kormányzónak. In Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary, Volume 1, 1919–1920. Budapest, 1939. 332–335.

¹⁰ Gerencsér Tibor – Marcin Grad – Mitrovits Miklós: Magyar zászló a Visztula felett Magyar–lengyel kapcsolatok a magyar diplomácia szemével. Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2019, 27–28.

¹¹ MNL OL, K 64 1. cs. 1920. 17. t. Lengyelország támogatása Magyarország részéről az 1920. évi lengyel–orosz háború alkalmával.

¹² Végül 1921. március 18-án, a rigai békével zárult le a háború. A lengyel–szovjet határt a Bug folyótól hozzávetőleg kétszáz kilométerrel keletre húzták meg, de Belarusz és Ukrajna nagyobb része a megalakuló Szovjetunió részévé vált.

tőn ült össze a Nagykövetek Tanácsa, hogy a még fennálló határvitákat elrendezze. Ilyen volt Csehszlovákia és Lengyelország között az egykori Magyar Királyság két vármegyéje – Árva és Szepes – ügye. A lengyel fél régóta harcot folytatott e két megyében a szláv lakosság lengyelként való elismertetése érdekében, amelyben a lengyelbarát magyarok is segédkeztek.¹³ A Tanács végül július 28-án mindkét egykori magyar vármegyét megosztotta a két fél között, így Lengyelországhoz került összesen 584 négyzetkilométer terület 24 700 lakossal, tizenkettő árvai és tizenhárom szepesi településsel.

Ugyanakkor az 1920. augusztus 10-én Sèvres-ben megkötött, a nemzetközi határokat garantáló nemzetközi szerződést, amely rendelkezett Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és Jugoszlávia egymás közötti határaitól, illetve megerősítette az osztrák és a magyar békeszerződés határokra vonatkozó rendelkezéseit, nem írta alá a lengyel fél, így azok ratifikációjára sem volt szükség. Ugyanígy nem került sor a trianoni békeszerződés lengyel ratifikációjára sem. (Egyébként erre nem is volt szükség, hiszen Magyarország és Lengyelország között nem állt fenn hadiállapot.)

Lengyelország nem lépett be a formálódó magyarellenes Kisantantba sem, bár szövetséget kötött Romániával és Jugoszláviával. A lengyel gesztusok (az elmaradt ratifikációk) a magyar politikai vezetés számára kevésnek bizonyultak, amely csalódással vette őket tudomásul. Budapesten úgy ítélték meg, hogy a magyar kormány által nyújtott segítséget a lengyelek nem viszonzták kellőképpen, és ebben volt is némi igazság. 1920 után a két ország külpolitikáját ellentétes érdekek határozták meg, ennek következtében a húszas évek végéig a formális diplomáciai kapcsolatokon túl nem is léteztek bipoláris magyar–lengyel politikai kapcsolatok, azok csak 1932 után, József Beck külügyminiszter kinevezésével indultak fejlődésnek.

¹³ Jerzy M. Roszkowski: Rola Adoriana Divéky'ego w polskiej akcji „budziecielskiej” na Górnym Węgrzech 1910-1920. In: Rocznik Orawski 1998, t. 2. 33-48

Hatos Pál, Mitrovits Miklós, Bedők Péter, Baki Attila, Szeghy-Gayer Veronika, Zahorán Csaba, Lukács B. György, Balogh Róbert

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Hetvenöt éve ért véget a második világháború

Emlékezetpolitikai körkép Közép-Európából

Nyugat-Európában 2020. május 8-án, a Szovjetunió legtöbb utódállamában május 9-én ünneplik a második világháború végét. Európában legyőzték a náci Németországot, felszabadították a koncentrációs táborokat, és a győztesek egy új világrendet hoztak létre. Hetvenöt év telt el, de Kelet- és Közép-Európában még ma sem egyöntetű az események megítélése. Ennek oka, hogy a régió szinte azonnal szovjet uralom alá került. Lehet-e ünnepelni a felszabadulást, ha az azonnal egy újabb megszállásba torkollott? Másfelől, a régióban nem mindenki érezte magát vesztesnek, tegyük hozzá joggal, ám a győzelem katarziszt a társadalmak nem élhették át. Végül pedig tekintsünk egy kicsit ki szűkebb régióinkból, és nézzük meg, hogyan emlékeznek a háborúra Indiában. Az NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet munkatársai és ösztöndíjasai körképe a háború befejezésének 75. évfordulóján.

A Győzelem napja – Európa történelem és mítosz között

1945 májusában, Európában a totális háború véget ért. A tájkép csata után leírhatatlan volt. Tízmilliók haltak meg – Európa annyi halottal fizetett a háború démonainak, mint amennyi az első világháború győztes hatalmának, Franciaországnak a teljes lakossága volt a háború kitörésekor. Tízmilliók lettek földönfutóvá, s megközelítőleg tízmillió

embert deportáltak a háború alatt és a háború után évszázados lakóhelyükről. 1939 és 1945 között országonként különböző mértékben ugyan, de az elszabadult erőszak a mindennapok részévé lett. A történelemkönyvekben megszokott frontok helyett a megszállt Európában a háború káosza uralkodott: még mindig mítoszok fedik el, hogy a második világháború igazából mindenki háborúja lett mindenki ellen. Hiába érkezett meg a béke, véres volt a szárnya és véres volt a csizmája. Auschwitz történeti előzmények nélküli elképzelhetetlen poklát Sztálin hadserege számolta fel, mely maga is rabolva és nők százazeirein erőszakot téve vonult be Európa középső és keleti felének országaiba. 1945 mégis megszabadulás volt, de nem volt felszabadulás, és nem volt az igazság felülkerekedése az igazságtalanságon.

1945 májusa éles határvet jelent az európai történelemben, új demokratikus kezdet törékeny és gyorsan elillant ígérétét. Még Magyarországon is – ha nem így lett volna, Bibó István esszéinek nem lenne semmilyen politikai érvénye. Pedig van. A „győzelem napja” Párizstól Moszkváig, Prágán át Bécsig és Belgrádig java részben mégis inkább fedőtörténet, melynek sietősen összecementezett antifasiszta emléktáblái alól máig elhazudott kollaborációk történetei buknak ki. De Gaulle „örök Franciaországa” nem teszi semmissé a Vichy-szindrómát, azt, hogy Franciaországban legalább annyian fogtak fegyvert a németek mellett, mint a németek ellen, hogy az 1981-es történelmi szocialista győzelem hőse, François Mitterand – 1940-ben még Pétain és Laval munkatársa volt. Olaszországban Mussolini közszemlére tett holttestének sokkoló képei és a Bella Ciao partizánindulójának az 1947-es prágai világifjúsági találkozón debütáló big hitje sikeresen takarta el az 1943–1945 közötti olasz polgárháborút – a németektől megszállt olasz Észak a háború utolsó időszakában is legalább annyira őrizte fasiszta múltját, mint kereszténydemokrata és kommunista jövőjét. Németországban évtizedekig tartott az egymást igazoló hallgatás, s az önvizsgálók is súlyos terheket hordoztak: a baloldal Nobel-díjas irodalmi vezére, Günther Grass csak röviddel halála előtt fedte fel saját ifjúsága náci történetét. Hollandiában is sokáig kellett várni arra, hogy kiderüljön, a toleráns hollandok is feljelentették zsidó szomszédaikat – különben nem így tragikusan végződött volna Anna Frank naplója. Az Anschluss áldozataként beállított Ausztria új, fess és gemütlich politikusnemzedékének megannyi tagja, Kurt Waldheimmel kezdve, 1945–1955 között felfedezte és kialakította országa új, „semleges” és „osztrák” identitását, de csak azután, hogy diszkréten levetette, és szépen összehajtva a szekrény

HETVENÖT ÉVE...

mélyére tette korábban büszkén viselt SS-egyenruháját.

A második világháború végének történetét a filmipar és a történelmi propaganda katarzisként igyekezett eladni. Inkább Pilinszky soraiban rejlik a történelmi kutatást vezérlő esendő igazság: „a négykézlábra ereszkedett éhség, [...] föllázadt, és megadta magát.”

Hatos Pál

A Reichstag épülete 1945 nyarán (Forrás: wikipédia)

Győztesből vesztes – a háború vége lengyel szemmel

Lengyelországban viszonylag egyszerű a kérdés. A náci megszállókat 1944 folyamán a szovjetek ugyan kiszorították az ország területéről, de a szabadság legkisebb esélyét

sem adták meg az általuk elfoglalt terület lengyel, ukrán, belarusz lakosainak.

A történet a háború kirobbanásáig nyúlik vissza. A Szovjetunió már 1939. szeptember 17. és 28. között megszállta a Lengyel Köztársaság keleti felét. Az ott élő lengyelek, zsidók, ukránok és belaruszok szovjet állampolgárokká váltak, a lengyelek közül pedig mintegy hétszázezer-egymillió embert politikai okokból deportálták a birodalom belsejébe. A németek 1941 júniusában megindították a Szovjetunió elleni hadjáratukat, így ezen országrészek német felvonulási területté váltak. A második szovjet megszállás 1944 januárjától indult meg, ekkor azonban a Vörös Hadsereg nem állt meg a Molotov–Ribbentrop-paktumban meghatározott határnál, hanem az egész 1939 előtti Lengyelországot megszállta. Ezzel együtt a szovjetek létrehoztak egy kollaboráns kormányt, egy Moszkvának alárendelt politikai rendőrséget, majd megkezdték a háborút végigharcoló Honi Hadsereg vezetőinek letartóztatását, akiket majd 1946-ban a „tizenhatok perében” ítélték el. Demokratikus parlamenti választásokat nem tartottak, a kommunisták 1948-ra szovjet segítséggel a társadalom ellenében megszilárdították a hatalmukat.

A németek kiszorítását akkor lehetne felszabadításnak nevezni, ha az nem egy másik totalitárius birodalom hadserege és politikai rendőrsége révén történt volna meg, és ha az a felszabadítás céljával történt volna.

Auschwitz – a felszabadulás jelképe. Valóban, a szovjetek, miután felszabadították a világ leghírhedtebb haláltáborát, hozták a kamerákat, és felvételeket készítettek, hogy megmutassák a világnak a nácik rémtetteit, és ünnepeltessék magukat a világ előtt mint felszabadítókat. A szovjetek által felszabadított többi táborat azonban hallgatás övezte.

Lengyelországban a szovjet mintájú „Győzelem Napja 1945 és 1950 között pirosbetűs ünnep volt, azt követően csupán emléknap. 2015-ben a háború befejezésének 70. évfordulójához közeledve – nyugat-európai mintára – a „Győzelem Napját” áttették május 8-ára. A rendszerváltás óta Lengyelországban érhető módon eltávolították a szovjet hadsereget megjelenítő köztéri emlékműveket, viszont a lengyel területen elesett szovjet katonák sírjait állami védelemben részesítik.

Ugyanakkor május 8. mellett Lengyelország több ünnepet vagy emléknapot szentel a második világháborúnak. Március 1-jén a „Kiátkozott katonák”, március 24-én a „Né-

HETVENÖT ÉVE...

met megszállás alatt zsidókat mentő lengyelek”, április 13-án a „Katyni áldozatok”, június 14-én a „Náci koncentrációs táborok áldozatainak”, július 12-én a „Lengyel falu harcának és mártíromságának”, augusztus 1-jén a „Varsói felkelés”, valamint szeptember 17-én a „Szovjet agresszió áldozatainak” emléknapja van. Egyik sem „pirosbetűs” ünnep.

Mitrovits Miklós

Az auschwitzi tábor bejárata (Forrás: wikipédia)

A háború a szovjetizálással kezdődött – a balti államok emlékezete

A balti államok Hitler és Sztálin felosztása alá estek az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum által. Ennek következtében a három, Balti-tenger menti állam hamar megtapasztalta a Szovjetunió közvetlen nyomásgyakorlási módszereit (kezdetben csak függetlenségük korlátozását a térségben tartózkodó szovjet egységek által, majd 1940 nyarán a tényleges megszállást is). Miközben a náci Németország befe-

jezte Nyugat-Európa és Franciaország lerohanását, elkezdődött Észtország, Lettország és Litvánia szovjetizálása. Habár a balti országok Szovjetunióba való bekebelezését a nyugati nagyhatalmak nem ismerték el, a német megszállás rövid intervallumát követően a moszkvai vezetés számára nem volt kérdés, hogy a balti államok a kommunista Szovjetunió részét fogják képezni.

Az újra betörő Vörös Hadsereg megjelenésekor a Baltikumban széleskörű ellenállás bontakozott ki, hiszen az itteniek már előre tudták, hogy a szovjetek győzelme esetén a két világháború között nagy nehézségek árán kiharcolt államiságukat elvesztik, és (tag)köztársaságaikat Moszkvából fogják irányítani. A térség szovjetizálása, a parasztgazdaságok tönkrététele és az észt–lett evangélikus és a litván katolikus egyházat ért támadások ugyancsak növelték az ellenérzéseket a szovjetekkel szemben. Egészen az 1950-es évek közepéig maradtak fenn rejtőzködő fegyveres ellenálló csoportok („erdei testvérek”). Az egyenlőtlen harc kimenetele azonban nem lehetett kétséges. A szovjetek elől végül 31 ezer észt, 110 ezer lett és 72 ezer litván menekült nyugatra. A helyiek megtörése érdekében a második világháborút követően is folytatódott a lakosság deportálása, csak 1948 és 1952 között 60 ezer litvánt deportáltak Szibériába.

Az Észt, Lett és Litván SZSZK-ban, akárcsak más szovjet tanácsköztársaságokban, május 9-ét mint a felszabadítás napját ünnepelték. Hiába nem ismerte el a balti országok emigráns vezetői mellett az USA sem a három ország szovjet bekebelezését, évtizedeken keresztül úgy tűnt, hogy nem lehetséges a balti államok kiválása. Az államiságukat elvesztett balti országok függetlenségük kivívásakor jogilag is a két világháború közötti helyzethez nyúltak vissza. Az 1980-as években induló függetlenedési mozgalmak időszakában fontos mérföldkőnek számított a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötésének 50. évfordulóján a 675 kilométer hosszú balti élőlánc.

A balti társadalmak ugyanakkor komoly változásokon mentek keresztül: Észtországban és Lettországban a szovjet időszak folyamán az észtek és a lettek majdhogynem kisebbségbe kerültek saját tagköztársaságukban. Így a függetlenség visszanyerése után súlyos kihívások elé állította a két országot az ott élő jelentős orosz kisebbség – meg kellett oldani az oroszok állampolgárságának kérdését és társadalmi integrációját egyaránt. Litvániát nem az orosz kisebbség, hanem az elvándorlás érintette érzékenyen: a gazdasági nehézségek miatt itt volt az egyik legnagyobb európai kivándorlási arány.

1991 után mindhárom országban eltörölték május 9-ét mint kötelező állami ünnepet. 1992-ben nyílt meg a Népiártás Áldozatainak Múzeuma, jelenlegi nevén Megszállók és Szabadságharcosok Múzeuma a volt vilniusi KGB-székházban. Egy évvel később Rigában nyitotta meg kapuit Lettország Megszállási Múzeuma, végül pedig 2003-ban Tallinnban is megnyílt a Megszállások és Szabadság Múzeuma. Megfigyelhető tehát, hogy a balti államokban mind a mai napig kiemelt szerepet tölt be a történeti emlékezetben az 51 évig tartó megszállás öröksége. Azonban május 9. mindmáig megosztó évforduló: az észtországi és lettországi helyi orosz közösségek ugyanis megünneplik (és például az 1985-ben emelt rigai győzelmi emlékmű szimbolikus tere lett az itteni orosz közösség politikai aktivitásának is), míg a három balti nép többsége az emléknapot a szovjet megszállás időszakával azonosítja.

Bedők Péter

A második világháború áldozatainak emlékhelye, Tartu (Forrás: wikipédia)

A fasizmus feletti győzelem szlovák emlékezete

A Szlovák emlékezetpolitika eltér mind a lengyeltől, mint a balti államokétól. Az előbbiekkal ellentétben Szlovákiában május 8-án állami ünnep keretében emlékeznek a „fasizmus feletti győzelemre”. Mégpedig annak ellenére, hogy Jozef Tiso Szlovákiája 1939. szeptember 1-jén a náci Németországgal együtt megtámadta Lengyelországot, így aktívan részt vállalt a háború kirobantásában.

A hivatalos megemlékezések során természetesen nem a háború kezdete, hanem az 1944. augusztus 29-én kitört Szlovák Nemzeti Felkelés története elevenedik meg, amelyben mintegy 130 ezer szlovák nemzetiségű, valamint 8 400 külföldi vett részt. Ezenkívül komoly harcok folytak a németek ellen Szlovákia keleti felében is. Sőt, 50 000 szlovák katona az amerikai hadsereg katonájaként is kivette a részét a nácizmus elleni küzdelemből, de szlovákok a Cseh Protektorátus területén zajló ellenállási mozgalomban is jelen voltak. Közéjük tartozott Jozef Gabčík, a [Reinhard Heydrich](#) elleni merényletet végrehajtó csoport szlovák tagja, aki 2018-ban a „Legnagyobb Szlovák” című, sikeres tévéműsor 10 legfontosabb szlovák személyisége közé is bekerült.

A Szlovák Nemzeti Felkelés, valamint a németekkel szembeni ellenállás hősei és áldozatai mára szerves részét képezik a szlovákok „nemzeti történelmének”, ezzel azonosul a szlovák politikai és értelmiségi elit nagy része, és Szlovákia-szerte szinte mindenhol megtaláljuk az ellenállás monumentális szoborcsoportjait vagy kisebb emléktábláit.

A szlovák társadalmon belül azonban bőven akadnak olyanok, akik szemben állnak a hivatalos emlékezettel, és a „másik oldal”, a Jozef Tiso vezette második világháborús szlovák állam történelmi szerepét értékelik pozitívan. Idetartozik a Marian Kotleba vezette Mi Szlovákiánk Néppárt (ĽSNS), amely 17 taggal a szlovák parlamentben is képviselteti magát. De az ellenemlékezeten túl a felejtés példáival is találkozunk. Nem kis problémát jelent az, hogy a második világháború idején a mai Szlovákia területének mintegy 12 000 km²-es déli sávja az akkori Magyarországhoz tartozott, így a hivatalos szlovák emlékezetpolitika egy szinte sosemvolt múltat kényszerít rá a helyi társadalomra, miközben a dél-szlovákiai regionális múlt a feledés homályába merül. Jó példa erre egyrészt a fent említett Jozef Gabčík esete, akiről 1948-ban a dunaszerdahelyi já-

rásban fekvő Bős nevű falu mai szlovák nevét kapta (Gabčíkovo). 2016-ban pedig egy olyan Holokauszt-emlékművet avattak a losonci zsinagógában, amely csupán 70 ezer emlékkövet tartalmazott, vagyis csak a második világháborús szlovák állam területéről deportált zsidók számát jelenítette meg Losoncon, amely akkor Magyarország része volt. Alkotói és felavatói (például az akkor köztársasági elnök, Andrej Kiska is) ezáltal a Dél-Szlovákia területéről (kb. 30 000 fő), de még a Losoncról deportált zsidókról (kb. 1500 fő) is „megfeledeztek”.

Szeghy-Gayer Veronika

A Szlovák Nemzeti Felkelés emlékműve, Besztercebánya (Zahorán Csaba képe)

Felszabadulás vagy megszállás a cseh emlékezetben

Míg Európa hadszínterein 1945. május elejére megszűntek a világháború csatározásai, addig Prágában még javában folytak az utolsó európai harcok. Mi több, május 5-én a cseh ellenállási mozgalom németellenes felkelést robbantott ki, ami nem kevés véráldozattal járt, és a város teljes lerombolásának veszélyével fenyegetett. Hogy az utóbbira nem került sor, az többek között az antikommunista Orosz Felszabadító Hadsereg (ROA) katonáinak volt köszönhető. A várost azonban végül a Vörös Hadsereg marsallja, Ivan Sztyepanovics Konyev szabadította fel. A szovjet bevonulásra azért is kerülhetett sor, mert napokkal korábban a már Plzeňt is elérő amerikai szövetséges csapatok keleti irányú tovább haladását – és ezáltal a cseh főváros korábbi felszabadítását – a szovjet vezetés megtiltotta.

A cseh területeken még folytak a fegyveres harcok, és több százezer német katona volt jelen az országban, amikor április 5-én csehszlovák kormányprogramot hirdettek Kassán, lefektetve benne a háború utáni Csehszlovákia politikai jövőképét. Ez az „új” országot külpolitikailag függővé tette a Szovjetuniótól, valamint radikálisan átalakította a belpolitikai viszonyokat is, és a háborút közvetlenül követő időszakban az etnikai tisztogatást sem vetette meg. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a felszabadítva megszálló szovjet jelenlét a kormányprogram keretében megérkezett a még egészében fel sem szabadított országba. Ugyan létrejött a Nemzeti Frontba tömörülő pártok koalíciója, a kommunista párt befolyása jócskán megnőtt. Az 1946. május elején megtartott első szabad, háború utáni választások után pedig kulcsfontosságú pozíciókat foglaltak el a kormányban, ami 1948-ban a kommunista hatalomátvétellel zárult.

Közép-Európa finomhangolású 20. századi történelme – benne az aktuális politikai irányítói szemlélet és akarat – kiválóan ábrázolható az egyes itteni nemzetek szoborállítási vagy éppen szobordöntési szokásaival. Prágában ezt, hét és fél évtizeddel a második világháború után, a várost felszabadító Konyev marsall köztéri szobra körüli viták, majd a szobor eltávolítása érzékelteti a legkifejezőbben. Miként minden szoborállítás, úgy minden szobordöntés is üzenetet hordoz magában.

Baki Attila

Ivan Konyev marsall nemrég elbontott szobra Prágában (Zahorán Csaba képe)

Hármas évforduló Romániában

1945. május 9-én, amikor a náci Németország képviselői a berlini szovjet főhadiszálláson is aláírták a kapitulációt, a román vezetők számára úgy tűnhetett, hogy országuknak ismét a jó oldalon sikerült befejeznie a háborút. A román csapatok ugyanis már több mint nyolc hónapja a szövetségesek táborát erősítették, a szovjet hadsereg mellett küzdve végig a Magyarországért és Csehszlovákiáért folyó harcokat. Ráadásul 1945 márciusában Mihály király – engedve a román kommunisták és a szovjetek nyomásának – kommunista dominanciájú kormányt nevezett ki Bukarestben, ami megnyitotta az utat a román közigazgatás Észak-Erdélybe való visszatérése előtt is. A román politikusoknak azonban csalódniuk kellett. A szövetségesek ugyanis legyőzött ellenségként

tekintettek Romániára, és úgy is kezelték az országot.

Pedig Bukarest egészen a versailles-i berendezkedés 1939-1940 fordulóján bekövetkezett összeomlásáig Nagy-Britannia és Franciaország stabil támasza volt a régióban. Ez azonban kevésnek bizonyult, mivel a két világháború közötti időszakban Besszarábia miatt végig rossz volt a szovjet–román viszony, 1941. június 22-én pedig Románia is csatlakozott Németország „antikommunista keresztes hadjáratához” a Szovjetunió ellen. A Romániát ekkor ténylegesen vezető Ion Antonescut kettős cél vezérelte: a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka alapján a szovjetek által 1940 nyarán megszállt Besszarábia (és Észak-Bukovina) felszabadítása és egy jobb pozíció elfoglalása a német „új rendben”. Románia ugyanis sohasem mondott le a második bécsi döntéssel Magyarországnak visszajuttatott Észak-Erdélyről, és akkor is ez lebegett a román politikusok szeme előtt, amikor a Kaukázusig nyomultak előre a román csapatok, majd amikor Sztálingrád után fordult a kocka, és már csak idő kérdése lett a német vereség.

A román elit ugyan nem tudta megismételni az 1918-as bravúrt – Besszarábia és Erdély egyidejű megszerzését –, és komoly veszteségeket volt kénytelen elkönyvelni, de a teljes katasztrófát sikerült elkerülnie. 1944. augusztus 23. után a Szovjetunió megszállta Romániát (csapatai 1958-ig állomásoztak a területén), hozzálátott az ország „szovjetizálásához”, és megtartotta az 1940-ben elcsatolt régiókat is, ugyanakkor Sztálin támogatta az Észak-Erdélyre irányuló román igényeket a másik veszteséssel, Magyarországgal szemben. Ez pedig némi kompenzációt jelentett Nagy-Románia maradéktalan visszaállításának elmaradása miatt (mivel Bulgária is megtarthatta Dél-Dobrudzsát).

A mérleg tehát vegyes, ami a Győzelem Napja romániai felidézésében is tükröződik. 1989 előtt a legfontosabb román nemzeti ünnep az augusztus 23-i kiugrás („társadalmi és nemzeti, antifasiszta és antiimperialista forradalom”) napja volt, de május 9-én is megemlékeztek az antifasiszta erők győzelméről. Ceausecu alatt elsősorban a kommunisták szerepét és a román hadsereg 1944–1945 közötti – a háború lezárását meggyorsító – tevékenységét emelték ki. 1990 után azonban december elseje lett az új nemzeti ünnep, a második világháború időszakának és befejezésének értékelése pedig azonnal viták kereszttüzébe került. A fő témákat – a már korábban is gyakran instrumentálta észak-erdélyi magyar „rémuralom” mellett – a romániai holokauszt, Antonescu marsall szerepe és a rehabilitálására irányuló törekvések, valamint a szovjet megszállás

és berendezkedés alkotta. A szovjetekkel kapcsolatos sérelmi diskurzusnak különös aktualitást biztosított az 1991 után újra megnyílni látszó besszarábiai/moldovai kérdés is. Noha jelenleg a román politikusok – Oroszország és több más kelet-európai ország mellett – május 9-én emlékeznek meg a Győzelem Napjáról, ezt általában összekapcsolják az „Európa-nappal” (Robert Schuman 1950. május 9-i nyilatkozatának évfordulójával), valamint egy korábbi fontos eseménnyel, az Oszmán Birodalomtól való függetlenség 1877. május 9-i kimondásával.

Zahorán Csaba

Bukaresti felvonulás a Győzelem Napján (Forrás: rador.ro)

A győzelem árnyoldalai – emlékezet Jugoszlávia utódállamaiban

A második világháború és a közvetlenül azt követő leszámolások az egykori Jugoszlávia minden utódállamában megosztják a közvéleményt, Horvátországban és Szlovéniában pedig napjainkig a politikai élet két fő pólusának képviselői közötti viták egyik köz-

ponti témáját jelentik. A világháborúban aratott győzelem napja az utódállamok közül Szerbia mellett csak Bosznia-Hercegovinában állami ünnep, és szimbolikus, hogy míg utóbbi szerb entitásában munkaszüneti nap, a bosnyák és horvát többségű föderációban munkanap.

Május 9-én a szerbek felvonulásokat, látványos katonai parádékat rendeznek, gyakran orosz vendégekkel dicsőítve a második világháborús győzelmet, miközben az egykor Jugoszláviát alkotó többi nemzet képviselői visszafogottabban ünnepelnek, sok esetben összekapcsolva azt az európai integráció jelképévé vált Európa-napról való megemlékezéssel. Szlovéniában és Horvátországban antifasiszta szervezetek és a partizánharc még élő résztvevőinek megemlékezéseiről szól ez a nap. A résztvevők rendszeresen figyelmeztetnek a történelmi revizionizmus veszélyére. A győzelem napja közeledtével Horvátországban az utóbbi időszakban évről évre fellángolt az ezzel kapcsolatos vita, baloldali politikusok és értelmiségiek az eseményről való állami szintű megemlékezést hiányolják, hangsúlyozva, hogy Horvátország a győztesek oldalára kerülve tarthatta meg Dalmáciát és a Muraközt. A szlovén és a horvát jobboldal ugyanakkor a második világháború végén a jugoszláv partizáncsapatok elől menekülőkhöz ellen elkövetett háborús bűntetteket tematizálja. Több tízezer embert gyilkoltak meg bírósági ítélet nélkül, s a jugoszláv hatóságok nem csak a bűncselekmények helyszínén tettek meg mindent a nyomok eltüntetése érdekében, hanem később igyekeztek megsemmisíteni minden egyéb bizonyítékot is.

A tömeggyilkosság a szocialista Jugoszláviában tabutémának számított, arra először az 1960-as évek végétől szlovén értelmiségiek kezdtek utalásokat tenni, majd a nyolcvanas évek közepétől váltak a hazai közvélemény előtt is ismertté a kérdés egyes részletei. A történészek a rendszerváltást követően kezdték meg az események és a tömegsírok feltárását, számos témában azonban hiányzik a kutatók közötti konszenzus, sok részlet máig tisztázatlan maradt, az eseményeknek pedig nincs minden fél által elfogadott értékelése. A második világháború négyévnyi véres küzdelmei, a náci helyi szövetségeseinek tömeggyilkosságai és a győzedelmeskedő partizánok által elkövetett bűntettek a XX. századi szlovén és horvát történelem legnagyobb traumáját jelentik. A partizán tömeggyilkosságok témája a második világháború lezárásáról való megemlékezés napjaiban még inkább a közvélemény fókuszába kerül. Rendszerint a horvát és a szlovén

Partizán emlékmű 1967-ből, Podgarić, Horvátország, Dušan Džamonja szobrász munkája. (Forrás: Wikipédia)

Barbarin rov (Huda jama) a második világháborút követő tömeggyilkosságok egyik helyszíne. (Forrás: Wikipédia)

közélet azon szereplői is hangot adnak véleményüknek, akik szerint a kérdés felelevenítése, a kommunisták vezette felszabadítási mozgalom jelentőségének megkérdőjelezése, önmagában is revizionizmus, illetve megszólalnak azok is, akik a nácikkal való kollaborációt relativizálják.

Lukács B. György

A második világháború és a hindu nacionalista emlékezetpolitikai törekvések Indiában

Ha egy mentálisan távoli terület – mint például India – második világháborús emlékezetére tekintünk, éles fénybe kerül a történeti kutatás és emlékezetpolitika közötti távolság. Ha a második világháborúra is alkalmazzuk a poszt-koloniális szemléletet, akkor a háború kezdőpontját 1937. július 7-re, Japán Kína elleni inváziójának napjára, végpontját pedig 1945. szeptember 9-re kell tennünk. A korabeli Brit India (akkor már csak a mai Pakisztán, India és Banglades, mivel az akkori Alsó- és Felső-Burmát éppen 1937 elején, a világháború ázsiai kitörése előtt választották külön) különleges helyzetben volt a háború során, mivel egyszerre volt az európai és az ázsiai hadszíntér része. Területének csak az északkeleti határvidékét és a délkeleti szigeteket érte bombázás és invázió, ugyanakkor kulcsszerepet töltött be az európai hadszíntér és Kína utánpótlásának biztosításában. India elvesztése a háború különböző szakaszaiban komoly válságot idézett volna elő az olasz, az észak-afrikai, a burmai és a kínai fronton. A szövetségesek oldalán két és fél millió brit indiai katona harcolt. Ugyanakkor, a brit birodalmi egységek szingapúri veresége után, a tengelyhatalmak oldalára is tízezrek álltak Brit India lakosai közül.

A második világháború emlékezete több eseménysor köré rendeződik, de ezek igen különböző súllyal vannak jelen. Az Indiában 2014 óta hatalmon levő hindu nacionalista kormányzat új hegemon társadalmi-politikai rend kialakítására törekszik, s ezen belül fő céljai között van a történelempép átformálása is. Ebben az erőfeszítésben Dzsaváharlál Nehru személyének és szellemi-politikai örökségének hiteltelenné tétele az egyik

HETVENÖT ÉVE...

súlyponti elem. Együtt a kormányzati történelem- és emlékezetpolitika igyekszik láthatóbbá tenni a Nehruval szembenálló vagy vele szembehelyezhető kortárs vezetőket. E törekvés keretében kapott 2014 óta új központi múzeumot és szobrokat Subhas Chandra Bose (a mostanában sokszor leírt „Netadzsí” előnevet a németek oldalán harcoló indiai katonáktól kapta), az Indian National Army elnevezéssel a második világháborúban a britek ellen, főként japán szövetségben harcoló egységek politikai vezetője. Subhas Chandra Bose emlékezetpolitikai súlya ugyanakkor az egykori vezető unokaöccse, a kormányzó Bharatiya Janata Party (Indiai Néppárt) tagjaként politizáló Chandra Bose párton belüli helyzetének is a függvénye. A világháborús emlékezet többi lehetséges aspektusa a Kongresszus Párt világháborús elitje elleni emlékezetpolitikai hadjárat és az – önálló elemzést igénylő – felosztás emlékezete mögött zárójelbe került. Így a szintén több millió áldozatot követelő 1943–1944-es bengáli éhínség, a kor hindu–muszlim összecsapásai vagy a második világháborúban harcoló brit indiaiak tapasztalata, továbbá mindezek emlékezete a közéletből az akadémiai közegbe szorult vissza. Ott viszont élénk vitákat vált ki.

Balogh Róbert

A brit indiai haderő vezérkari főnöke (Sir Claude John Eyre Auchinleck) szemlét tart a brit uralkodó fennhatósága alatt álló Indiai Női Haderőnél, annak felosztása előtt, 1947-ben. (Forrás: collection.nam.ac.uk)

Zahorán Csaba

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Volt egyszer egy Trianon-obeliszk

Eltávolították a tíz éve emelt révkomáromi szlovák Trianon-emlékművet

2020. április 16-án csendben, már-már észrevétlenül tűnt el Révkomárom (Komárno) egyik legellentmondásosabb köztéri emlékműve, a szlovák–magyar határon emelt Trianon-oszlop. Különösen annak fényében fura ez az érdektelenség, hogy milyen nagy figyelmet kapott az emlékmű 2010. június 4-i felavatása. A fekete obeliszk így még a tizedik évét sem érthette meg ezen a helyen, holott egy jelentős történelmi esemény szlovák nemzeti narratíváját testesítette meg.

Az [emlékmű felállítása](#) nem csupán a trianoni békeszerződés 90. évfordulójához kötődött, hanem a Magyarországon és Szlovákiában egyaránt zajló politikai és választási küzdelmekhez és a két nemzetépítés rivalizálásához is. Robert Fico szociáldemokrata-nacionalista koalíciója (amelyben a SMER-SD mellett a Ján Slota vezette Szlovák Nemzeti Párt /SNS/ és a Vladimír Mečiar-féle Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom Néppárt /ES-HZDS/ vett részt) a kampány során is kijátszotta a „magyar kártyát”, és mindent megtett annak érdekében, hogy a szlovák nemzeti érdekek tántoríthatatlan védelmezőjeként lépjen fel a különféle magyar törekvésekkel szemben. A Fidesz 2010. áprilisi kétharmados választási győzelmét követően ugyanis május utolsó napjaiban sor került két, a szimbolikus politizálás szempontjából is jelentős nemzetépítő aktusra: az egyszerűsített honosítás bevezetésére (azaz a kettős állampolgárság megszerzésének megkönnyítésére) és a trianoni évforduló Nemzeti Összetartozás Napjaként való intézményesítésére. Mindkét rendelkezés „Trianonhoz” kapcsolódott: az első annak

VOLT EGYSZER EGY TRIANON OBELISZK...

hosszútávú következményeire reagált – a magyar–magyar kapcsolatok szorosabbra fűzésével –, míg a másik a magyar kollektív emlékezetben próbálta meg elhelyezni a június 4-i dátumot. Az intézkedések, illetve a Jobbik magyarországi megmozdulásai azonban kiváltották a szlovák nacionalisták tiltakozását, ami többek közt egy szlovák állampolgársági „ellentörvény” elfogadásában és saját trianoni jelképek állításában nyilvánult meg.

A szélsőséges, sovinszta kirohanásairól hírhedt volt zsolnai polgármester, Ján Slota 2010. június 3-án előbb Pozsonyban, a főposta épületén avatott fel egy emléktáblát, majd 4-én Révkomárom következett.

A pozsonyi emléktábla (Zahorán Csaba képe)

A pozsonyi emléktábla

A pozsonyi [Új Szó összefoglalója](#) szerint a határvárosba több száz észak-szlovákiai SNS-szimpatizánst is hoztak autóbuszokkal, hogy meghallgassák a nacionalisták konferenciáját Trianonról, azt követően pedig részt vegyenek a Duna-híd előtti Trianon-oszlop felavatásán, miközben a református templom kertjében egy „magyar” Trianon-emlékművet is felállítottak. Bár a révkomáromi eseményen a tervek szerint Robert Fico kormányfő is részt vett volna, végül az árvízre hivatkozva mégsem jelent meg. Mindazonáltal a június 12-re kiírt szlovákiai parlamenti választás kampányának egyik kiemelt eseményeként, illetve a magyar–szlovák nemzeti mozgósításra való tekintettel nagy médiafigyelem övezte a révkomáromi akciókat.

A trianoni veszteséget felidéző magyar emlékműhöz képest a Szlovák Nemzeti Párt emlékoszlopa az 1918-as csehszlovák nemzeti törekvések nemzetközi elismerését idézi fel. Mind az SNS révkomáromi oszlopán, mind a pozsonyi tábláján a következő felirat szerepel:

Trianoni békeszerződés / The Trianon Peace Treaty / 1920. június 4.

A Szlovák Köztársaság köszönetét fejezi ki a szövetséges hatalmaknak, hogy 1920. június 4-én, a Grand Trianon-palotában, a Párizs melletti Versailles-ban, megkötötték a trianoni békeszerződést Magyarországgal, amely megpecsételte a történelmi Magyarország szétesését, elhelyezte Csehszlovákiát, valamint más államokat az őket megillető határokon belül, és új arcot adott Európának.

„Amikor 1920. június 4-én háromnegyed ötkor a Trianon nevet viselő szerződés alá odaírtam a nevemet, tudtam, hogy a szlovák nemzet elszámolását írom alá a volt történelmi Magyarországgal, elszámolást az elejétől a végéig a nemzetem vérével, szenvedésével és nyomorúságával aláírt számlákért. Az ilyen elszámolás pedig örök.” JUDr. Štefan Osuský, a trianoni szerződés aláírója Cseh-Szlovákia nevében.

90. évforduló 2010. / The Trianon Peace Treaty Between Allied and Associated Powers and Hungary / A hálás szlovákok.

A révkomáromi Trianon-oszlop (Zahorán Csaba képe)

A révkomáromi Trianon-oszlop

Révkomárom városa már régóta a magyar–szlovák [nemzetépítés szimbolikus versengésének terepe](#), ami a helyi vezetés és a központi hatóságok közötti ellentétekben is jelentkezik. Miközben a magyar emlékmű felavatását a Műemlékvédelmi Hivatal [azóta sem engedélyezte](#), a magyar többségű és vezetésű város vezetése nem tudta megakadályozni az SNS emlékoszlopának kihelyezését. A szlovák nacionalisták szimbolikus térfoglalása azért járhatott sikerrel, mert a kiszemelt helyszín a Szlovák Útkezelő Vállalat hatáskörébe tartozott, a nacionalisták pedig kormányon voltak.

Az oszlop közel egy évtizedig állt a magyar–szlovák államhatáron, ami alatt több alkalommal is [megrongálták](#). Üzenete ellentmondásos volt: egyszerre jelképezte a szlovák nemzeti önrendelkezés megvalósulását és a (cseh)szlovák államiságot, valamint a magyar nemzet megosztását – azon a határátkelőn, amely az oszlop felállítása idején, az európai uniós és schengeni integráció következtében már évek óta elhagyatott volt. A Trianon-obeliszket idén tavasszal két körforgalom kiépítése miatt [távolították el](#), az útkezelő vállalat ezt követően vissza fogja szolgáltatni tulajdonosának, az SNS-nek.

Lukács B. György

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Negyven éve temették el Josip Broz Titót, a szocialista Jugoszlávia első számú vezetőjét

A jugoszláv utódállamok közvéleményeit máig megosztó Tito elnök temetésére a világ számos befolyásos vezetője érkezett Belgrádba, kétségtelenül bizonyítva, hogy a Szovjet-unióval szembeszálló, az el nem kötelezett mozgalom alapítójaként ismert kommunista vezetőt keleten és nyugaton is milyen nagy tekintély övezte.

1980. május 8-án, négy nappal a ljubljanoi klinikán bekövetkezett halálát követően, Belgrádban helyezték örök nyugalomra Josip Broz Titót, a szocialista Jugoszlávia első számú vezetőjét. Koporsóját a Sándor jugoszláv királytól „megörökölt” ún. „Kék vonattal” szállították Zágrábon keresztül Belgrádba. A főváros elit negyedében, Dedinjében, saját háza kertjében, az ún. Virágházban temették el Titót. Végakarata szerint végső nyughelye az itt emelt mauzóleum lett, mely a szovjet vezetők mauzóleumainál jóval világosabb, nyugati stílusú építmény. Tito életében elutasította azt is, hogy holttestét szovjet mintára bebalzsamozzák, igaz, titkosszolgálati források szerint erről végül főleg a holttest rossz állapota miatt tettek le.

A temetésen hatalmas, hétszázazres tömeg, s 127 országból érkező 209 állami delegáció képviselői kísérték a koporsót – jól szimbolizálva azt a helyet, amelyet a különutas Jugoszlávia örökös elnöke a kétpólusú világrendben betöltött. Az állami küldöttségek élén 38 állam- és kormányfő – köztük Margaret Thatcher, Leonyid Iljics Brezsnyev, Indira Gandhi, Szaddám Huszein, Nicolae Ceausescu – jelent meg az eseményen, melyen négy király, hercegek és királyi családok tagjai mellett a Vatikán két képviselője is részt vett.

Moma Martinović szerb rendező „Temetés” című dokumentumfilmjéből kiderül, hogy a szertartás részleteiről már január elején megállapodtak, amikor a jugoszláv diktátor egészségi állapota romlani kezdett. Az állami televízió által közvetített temetés Jugoszlávia-szerbe nézettségi rekordokat döntött. A jugoszláv utódállamokban ma is elterjedt vélekedés ellenére ugyan nem tartozott a világ legnagyobb létszámú gyászeseményei közé, ám a megjelent nagyszámú befolyásos vezető kétségtelenül a legjobb bizonyítéka annak, hogy az 1948-ban Sztálinnal szembeszálló, majd az el nem kötelezett mozgalom alapításában is igen aktív, illetve sok esetben a Moszkva és Washington közötti közvetítő szerepét betöltő jugoszláv vezető milyen nagy tekintéllyel rendelkezett a világban, keleten és nyugaton egyaránt.

A 88 éves korában elhunyt jugoszláv diktátor utódja kinevezése nélkül halt meg. Távozásával a jórészt a személyéhez kötődő Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság jövője még bizonytalanabbá vált, hogy végül a második világháborút követő legvéresebb európai katonai konfliktusban bomoljon fel. Josip Broz Tito halálhírére kétségtelenül gyászba borult a jugoszláv föderáció, tömegek siratták az elhunyt vezetőt, s azok számára is világos volt, hogy Tito távozása nagyban befolyásolja az ország további sorsát, akik nem tartoztak hívei közé. Öröksége máig megosztja az utódállamok közvéleményeit: sokan napjainkig a második világháborúban a nácik és szövetségeseik felett győzedelmeskedő nagyszerű vezető, az iparosítás, a viszonylagos jugoszláviai jólét megteremtőjét látják benne, míg mások számára nem más, mint a világháborút követő tömeggyilkosságokért felelős, a nemzetállami törekvéseket elfojtó kommunista diktátor.

Baki Attila

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Jozef Tiso és a szlovák holokauszt

**Andrzej Krawczyk: A pap elnök. Jozef Tiso Szlovákiája.
Prága, Academia, 2019. 364. oldal.**

Josef Tiso (1887-1947) a 20. század egyik legvitatottabb szlovák közéleti személyisége. Katolikus pap, a Szlovák Néppárt politikusa, majd 1939 és 1945 között az első Szlovák Köztársaság államfője volt. Regnálása alatt ment végbe a szlovákiai holokauszt, a háború után pedig kivégezték. Értékelése máig megosztja a szlovák társadalmat és a kutatókat. Éppen ezért érdekes Andrzej Krawczyk, egy lengyel diplomata és történész könyve Tisóról és az ő Szlovákiájáról. Baki Attila ismertetője.

Nem egyszerű feladat sokszempontú alapossággal megírni egy egyházi és egyben állami politikacsínáló személy teljes életrajzát. Különösen érvényes e megállapítás azokra a történelmi személyekre, akiknek az életpálya-értékelése még hazájuk szűkebb történelmi vagy szélesebb társadalmi csoportjai között sem ment végbe. Jozef Tiso (1887–1947) szlovák katolikus pap-politikus életútja ilyen történet.

Jozef Tiso sokat vitatott életének bemutatására – bár nem hagyományos biográfia formájában – vállalkozott Andrzej Krawczyk (1954) lengyel történész-diplomata. 2015-ben lengyelül megjelent könyve 2019-ben cseh fordításban is napvilágot látott. Jelen rövid ismertetés az utóbbi kiadványról készült.

Andrzej Krawczyk a Varsói Egyetemen végzett történészként, majd a rendszerváltás után diplomáciai szolgálatba állt. Éveket töltött hazája nagykövetségént Prágában és Pozsonyban, közben pedig kutatta a csehek és szlovákok 20. századi történelmét, benne

Jozef Tiso életét. A könyv elsősorban a lengyel közönségnek készült, azonban a cseh fordítás elolvasása után bátran állítható, hogy a cseh és szlovák olvasók és szakmabeliek is haszonnal forgathatják, hiszen szerzője sok érdekes adatot és gondolatot közöl.

Tiso viselt dolgainak értékelése a modern szlovák történelem legvitatottabb témái közé tartozik. Bizonyára ez is közrejátszik, hogy az utóbbi években nem csupán Krawczyk könyve volt az egyetlen történészi teljesítmény a szlovák államfő személyét illetően. Ugyanis James M. Ward amerikai műkutatónak 2013-ban jelent meg *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia* című könyve, amelyet 2018-ban szlovák nyelvre is lefordítottak. Megjegyzem, Ward munkáját Ivan Kamenec szlovák történész – Tiso életének egyik kiváló ismerője, aki maga is hosszú időn át foglalkozott a politikus életével – a legjobb minőségű történészi szakmunkaként jellemezte.

A kötet szerkezetileg kilenc, kronológiai és tartalmilag jól elkülöníthető fejezetre oszlik. Időkeretének kezdő évszáma 1887, Tiso születése, végpontja pedig a közelmúlt. Fejezetcím-választásaival a szerző mind időbelileg, mind tartalmilag kijelöli mondanivalója keretét. A kötet végére képmelléklet, kronológia, a szlovák, cseh és idegen nyelven elérhető legfontosabb szakirodalom válogatott jegyzéke és névmutató került, gondosan, a zsúfoltság látszatának legcsekélyebb jele nélkül.

Krawczyk rövid bevezetővel indítja könyvét, ahol tömören néhány, a korszak kutatásával összefüggő módszertani problémáról ír, miközben nem mulasztja el megemlíteni – ha éppen csak egy mondat erejéig is –, hogy a kor szlovák állami intézményeinek és társadalomtörténeti folyamatainak a kutatása máig mellőzi az alaposabb, mélyebb tudományos szakmunkákat.

Az első fejezet Egy szlovák hazafi születése címmel Tiso gyermekkorától az első Csehszlovák Köztársaság „megszületéséig” tartó időszakot foglalja össze: a „főhős” öntudatra ébredésének éveit, ahol megjelenik a papi életpálya felé terelgetett kitűnő tanuló. A zsolnai gimnáziumi diák itt találkozik először a zsidókkal mint „jelenséggel”, és tapasztalja meg a tanulók közötti felülreprezentáltságukat, de kirajzolódik a korabeli Nyitra képe is, ahol mindennapi valóság a magyar jelenlét. Kiemelkedő iskolai teljesítményei előjárói figyelmét sem kerülik el. A korszak végére, ami egyben az

JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁK HOLOKAUSZT

Osztrák-Magyar Monarchia létét lezáró, változó előjellel értékelt új hatalmi helyzetet is jelenti, Tiso túljut az első politikai tapasztalatszerzés tűzkeresztjén. Ekkor tűnik fel a Szlovák Néppárt atyja, Andrej Hlinka oldalán.

A csehek és a szlovákok állami együttélése az első perctől kezdve politikailag terhelte volt. „Testvérenemzeti” nézeteltérésük végigkísérte az első köztársaság húsz esztendejét. Tiso ebben a Csehszlovákiában válik érett politikussá, bár első nekifutásra nem szerzett képviselői mandátumot. Ez majd csak 1925-ben sikerül, 1927-től pedig két esztendőn át miniszterként dolgozik. Hogy a Szlovák Néppárt a legfőbb politikai követelése – az autonómia – ellenére belépett a csehszlovák kormányba, abban Tiso is aktívan közrejátszott. A politikát, benne a lehetőségekkel történő műveleteket, nem mindig a legközelebbi párttársaihoz hasonlóan értelmezte és értékelte. Ha a helyzet úgy kívánta, alkalmazkodott vagy kompromisszumot keresett. Magatartását radikális politikai párttársai nem minden esetben értékelték pozitívan. Miként például Edvard Beneš sem, de ekkor már a harmincas évek közepén és lassan azon túl járunk, amikor a közép-európai politikusok mozgástere Hitler elképzelései szerint kezd módosulni. Az első Csehszlovák Köztársaság vége új időszámítás kezdetét jelentett Tiso politikai pályafutásában, Krawczyk könyve második és harmadik fejezetében ezt a két évtizedet foglalja össze.

A következő fejezet kezdő évszáma 1939. Az addig ismert Európa politikai térképén hol új politikai képződmény születik, hol pedig korábbiól létező tűnik el. A szerző a következő négy fejezetben (A Szlovák Köztársaság létrejötte; Háború Lengyelországgal; A szlovák államiség rövid története és Szlovákok a keleti fronton. A Szlovák Nemzeti Felkelés címmel) a hitleri megfontolásból életre keltett első Szlovák Köztársaságba kalauzolja az olvasót. Jozef Tiso 1939 októberétől Szlovákia legfőbb közjogi méltósága, köztársasági elnöke. Ekkorra már kirobbant a világháború, amelyben a szlovák állam katonái is kezdettől fogva aktívan részt vettek. Ennek a ténynek az értékelésénél Krawczyk világosan fogalmaz: a történész nem lehet bíró vagy nyomozó, csak objektivitásra törekedhet, hogy rekonstruálhassa a valóságot. Lengyelország megtámadásával Szlovákia a világtörténelem lapjaira a náci Németország szövetségeseként jegyezte be magát. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a szlovák lakosság körében mindez nem talált pozitív fogadtatásra, és sokaknál aláasta a Tisóba vetett bizalmat. Külön fejezet-

ben mutatja be a szerző a szlovák államban zajló életet. Érzékelteti, hogy az országban a kezdeti időszak pozitív hangulata az idő múlásával – és persze a front közeledésével – lassan szertefoszlott. Tiso víziója az „új Szlovákia” létrehozásáról nem teljesedett be.

Krawczyk könyvének leghosszabb fejezete az önálló szlovák állam történetének – benne a köztársasági elnök ténykedésének – az utókor szemében legtöbbet és legvehemenesebben vitatott szakaszával foglalkozik: a szlovák holokauszttal. A szlovák zsidóságot ért megpróbáltatások, majd deportálásuk elválaszthatatlan részét képezik Tiso államfői „karrierjének”.

A fejezet egy rövid történeti áttekintéssel kezdődik a zsidóságnak a szlovák országrészben történő megjelenéséről, benne például olyan érdekességgel, mint hogy a világszerete művelt [Krav Maga](#) önvédelmi rendszer pozsonyi eredetű.

Szlovákia 1939 és 1941 között érvényesített zsidópolitikájában a fő hangsúly a zsidó vagyonok árjásításán volt, ami a holokauszt szempontjából nézve egyfajta szlovák specifikumnak minősült. Afféle tudatos politika volt ez az önálló szlovák középosztály kialakítására, amihez a zsidóságot az élet minden területéről el kellett távolítani. Ebben a fázisban, a számos korlátozó jogszabály kibocsátása mellett, két fontos momentum emelendő ki. Az első az 1940 nyarán lezajlott salzburgi találkozó, ahol a német fél Tiso értésére adta, hogy elégedetlen a mérsékelt zsidóellenes politikájával. Valójában már korábban is elkülöníthető volt az elnök személye körül csoportosuló mérsékeltkör, valamint a Vojtech Tuka miniszterelnök és a Hlinka Gárda vezetője, Alexander Mach holdudvarába tartozó radikálisok csoportja. A második körülmény az 1941. szeptember 9-én ún. Zsidó Kódex néven elfogadott rendelet volt, amely lényegét tekintve a létező legkomplexebb zsidóellenes jogi dokumentumnak minősíthető egész Európában.

A kódex megjelenése után nem sokkal, októberben lezajlik a szlovák és német fél első megbeszélése a szlovák zsidók tömeges deportálásáról (rastenburgi találkozó; néhány héttel korábban egyébként Horthy is járt ott.). Ez 1942 március utolsó harmadától vált valósággá Dávid Akció fedőnéven, eredménye pedig 57 haláltáborba induló szerelvény volt 58 ezer zsidó személlyel. Az országban maradt számos zsidó elnöki kivétellel rendelkezett. Létszámukról – amely egyben a Tisót menteni akarók egyik érve, ahogy azt Krawczyk érzékelteti – máig folyik a számháború. Miért állt meg 1942-ben a szlovák

JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁK HOLOKAUSZT

zsidók deportálása? Erre vonatkozóan négy elképzelés biztosan létezik, és a szerző fel is vázolja azokat. 1944 szeptemberéig nem került sor újabb deportálásokra, akkor azonban további több ezer embert szállítottak el. Krawczyk könyve is mutatja, hogy a Tiso-életrajzok fontos pontja a szlovák holokauszt.

Végül a kilencedik, egyben utolsó fejezetben (Tiso, a pap és a történelem címmel) a Tiso ellen folytatott bírósági pert, illetve egy rövid alfejezetben a kivégzését követő év-tizedekben a szlovák nemzet történeti tudatában róla élő kép kialakulását boncolgatja a szerző. Hazájában, Csehszlovákiában, a háború utáni években Tiso a régit és a rosszat szimbolizálta. Az emigrációban pedig, a házájában kialakult értékeléssel szemben, megszületett személyének pozitív minősítése

Krawczyk a szavakkal és szakirodalommal jól bánó történész, könyve pedig, mint maga is írja, kísérlet Jozef Tiso életének és nyilvános tevékenységének objektív feltérképezésére.

A Jozef Tiso élete iránt érdeklődő magyar olvasók az [1997-ben megjelent Jozef Tiso című munkából](#) (G. Kovács László és Ivan Kamenec tanulmánya) tájékozódhatnak. Azóta magyar nyelvű szakmunka – sem fordításban, sem magyar történész tollából – nem jelent meg. (Ugyan nem életrajz, de 2006-ban magyar nyelven is megjelent Ingrid Graziano és Eördögh István szerzőpáros tollából a [Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt](#) című rövid munka.

KÖZÉP-EURÓPAI HORIZONTOK

KÖZÉP-EURÓPAI HORIZONTOK

ISSN 2732-0448

Főszerkesztő

Hatos Pál

Szerkesztőségi tagok

Balogh Róbert, Hatos Pál, Lukács B. György, Mitrovits Miklós, Szeghy-Gayer Veronika, Zahorán Csaba

Kiadó

Nemzeti Közszerológálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont
Közép-Európa Kutatóintézet

Elérhetőség

1083 Budapest, Ludovika tér 2.
<https://keki.uni-nke.hu>
info@horizontok.hu